

TÜRKİYE'DE KADINLARIN SİYASAL HAKLARINI KAZANMASI VE SİYASAL TEMSİLDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

*The Acquisition of Women's Political Rights in Türkiye and the
Problems Encountered in Political Representation*

Derya DOĞRU*

ÖZ

Kadınların insan hakları mücadelesi, eski çağlardan bu yana dünyada hüküm süren erkek egemen toplum yapısına karşı verilmektedir. Kadınların insan haklarına eşit olarak sahip olması ancak eşit bir yurttaş olarak tanınmasıyla mümkündür. Bu nedenle kadınların hak mücadelesi öncelikle siyasal hakların kazanımına yönelik olarak başlamıştır. Ancak kadınların siyasal haklarını hukuken kazanmaları eşit siyasal temsili sağlamamıştır. Kadınların siyasal haklarından etkili bir şekilde yararlanabilmeleri, eşit siyasal temsil edilmelerine ve karar alma mekanizmalarında yer almalarına bağlıdır. Buna rağmen toplumların ataerkil yapıları ve kadına olan bakış açıları nedeniyle kadınların siyasal alanda aktif rol alması mümkün olamamaktadır. Bunun için kadınların insan haklarının ve konumuz özelinde siyasal haklarının kullanımında karşılaşılan sorunların toplumsal cinsiyet kavramından bağımsız olarak incelenemeyeceği açıktır. Dünya genelinde karşılaşılan eşit temsil edilememesi sorununun aşılabilmesi için özellikle gelişmiş demokratik ülkelerde zorunlu cinsiyet kotası uygulanmaktadır. Ülkemizde kadınların siyasal haklarına 1934'den bu yana anayasal olarak sahip olmasına rağmen, eşit siyasal temsili sağlayacak zorunlu cinsiyet kotasının benimsenmemesi demokrasimizin önünde önemli bir engel olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadının İnsan Hakları, Süfraj Hareketi, Siyasal Haklar, Eşit Siyasal Temsil, Zorunlu Cinsiyet Kotası

Makalenin Geliş Tarihi: 06.02.2023, **Makalenin Kabul Tarihi:** 10.03.2023.

* Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, E-posta: dkarakoc@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7454-6984.

ABSTRACT

The struggle for women's human rights has been fought against the male-dominated society structure that has prevailed in the world since ancient times. It is possible for women to have equal human rights only if they are recognized as equal citizens. Therefore, the struggle for women's rights began primarily for the acquisition of political rights. However, women's legal acquisition of their political rights did not ensure equal political representation. Ensuring this depends on women's equal political representation and their participation in decision-making mechanisms. However, it is not possible for women to take an active role in the political arena due to the patriarchal structures of societies and their perspectives on women. Thus, it is clear that the problems encountered in the use of women's human rights and, in particular, their political rights cannot be analyzed independently of the concept of gender. In order to overcome the problem of under-representation encountered throughout the world, mandatory gender quota is applied especially in developed democratic countries. Despite the fact that women in our country have had their political rights constitutionally since 1934, not adopting the mandatory gender quota that will ensure equal political representation continues to be an important obstacle to our democracy.

Keywords: Women's Human Rights, Suffrage Movement, Women's Political Rights, Equal Political Representation, Mandatory Gender Quota

I. GİRİŞ

Kadınların insan hakları mücadelesi kökleri tarihin çok eski çağlarına ve sosyolojik olarak toplumların yapısal özelliklerine dayanan bir konudur. Bu bağlamda erkek egemen bir dünyada eşit birer birey olarak kadınların insan haklarının öznesi olmasının kabulü ve karşılaştığı sorunlar bu arka plandan ayrı düşünülemez. Çalışmamızın konusunu oluşturan kadınların siyasal haklarının kazanımı ve siyasal temsilde yaşadığı sorunlar esasında kadınların temel insan haklarını kullanımındaki konulardan yalnızca biridir. Ancak bu hak, kendileriyle ilgili başlıca sorunların kaynağını oluşturan eril hegemonyanın karşısında; kadınların insan haklarına dair hayati önemdeki sorunlarının çözümüne ilişkin karar mekanizmalarında yer almasını sağlaması ve insan haklarına dair diğer sorunlara ilişkin düzenlemelerin yine erkeklere bırakılmasını önlemesi açısından öncelik ve önem arz etmektedir.

Elbette günümüzde dünya çapında ve bilhassa ülkemizde kadınların insan haklarına ilişkin karşılaştığı sorunlar birçok hakka ilişkindir ve her bir

alanda hak mücadelesi verilmesi gerekmektedir. Özellikle maalesef henüz diğer hakların öncülü konumunda bulunan yaşam hakkının korunması dahi kadınlar açısından temel bir sorun alanı teşkil etmektedir. Ülkemizin ana gündem konularının başında kadın cinayetleri ve kadına karşı şiddetin önlenmesi gelmektedir. Söz konusu öldürme ve şiddet fiilleri sırf kadın olmaktan kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra kız çocukların erken yaşta evlendirilmeye zorlanması, eğitim, çalışma ve özel hayat hakkı gibi birçok hakkına ilişkin olarak da, sırf cinsiyeti nedeniyle kadınlar ayrımcılığa maruz kalmaya devam etmektedir. Dolayısıyla kadının insan haklarına ilişkin sorunlar oldukça derindir ve geniş bir alana yayılmıştır. Bu nedenledir ki, yüzyıllardır kabul gören ancak cinsiyet temelinde fiili eşitliği sağlayamayan modern insan hakları kuramı kadınların insan hakları mücadelesine sahne olmaktadır. Modern insan hakları düşüncesi her insanın doğuştan özgür olduğunu ve sırf insan olmasından dolayı, vazgeçilemez, devredilemez ve evrensel olarak eşit haklara sahip olduğunu savunmaktadır. Bu anlayış insan onurunu kaynak almaktadır. Felsefi bir kavram olan insan onuru, kişiyi sadece insan ırkına ait olması nedeniyle değerli kabul etmektedir.¹ Ancak ideal anlamda savunulan bu görüş, somut gerçeklikle örtüşmemekte ve insan hakları öğretisinin güvencesi hukuki (*de jure*) alanda kalmaktadır. Bu kapsamda günümüzde halen başta cinsiyet olmak üzere, farklı temellere dayanan ayrımcılık devam etmektedir.

Kadınların kamusal alana çıkışının başlangıç noktalarından biri olan siyasal haklarının elde edilmesi de oldukça gecikerek gerçekleşebilmiştir. Çünkü tıpkı insan hakları anlayışında olduğu gibi, çağdaşı olan ve en iyi yönetim biçimi olarak kabul gören (günümüzde yoğun olarak sorgulanmasına rağmen) modern demokrasi de gelişimine kadınları dışlayarak başlamıştır. Modern insan hakları ve demokrasi mücadelesinin öncülüğünü burjuva sınıfı yapmıştır. Dolayısıyla başlangıçta, insan haklarına ve halkı temsil etme yetkisine esasında beyaz ve erkek olan burjuvalar sahip olabilmştir.² Öyle ki, uzunca bir süre “*human rights*” kavramı yerine “*rights of men*” kullanılmıştır.³ Oysa demokrasinin en bilinen tanımını yapan *Abraham*

¹ Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, (İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2017), 475-479.

² Fatmagül Berktaş, “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları No 7*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, 2004), 1-2; Bihterin Vural Dinçkol, “Kadının İnsan Hakları”, içinde *İnsan Hakları Hukuku ve Kadın Paneli*, hazırlayan Bihterin Vural Dinçkol, (İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Yayın No: 6, 2003), 14.

³ Dinçkol, 14; Anne Phillips, *Demokrasinin Cinsiyeti*, çeviren: Alev Türker, (İstanbul, Metis Yayınları, 1995), 11.

Lincoln'e göre demokrasi “*halkın, halk için, halk tarafından yönetimi*” olarak ifade edilmektedir.⁴ Halk, kadın ve erkeklerin oluşturduğu bir bütün olmasına karşın, 20. yüzyılın başına kadar demokrasiler kadınları görmezden gelmiştir.

Bu durumun karşısında, “*kadınların toplumdaki konumlarını kendilerinin belirlemesi ve kişiliklerini istedikleri gibi geliştirebilmeleri*”⁵ anlamına gelen feminizm kavramının felsefi kökeni 17. yüzyıl Avrupası’na dayanmakla birlikte, sistemli feminist teorinin doğuşu 19. yüzyılda gerçekleşebilmiştir.⁶ 20. yüzyılda yoğunlaşan feminist mücadele ve feminist hukuk teorisinin genel olarak üç aşamadan geçtiğini ifade edebiliriz. Birinci dalga eşit haklar mücadelesi, ikinci dalga farklılık yaklaşımı ve üçüncü dalga da kimlik farklılıklarına dayalı yaklaşımdır.⁷ Siyasal haklarının kazanılmasında kadınların verdiği ilk mücadele de insan olarak eşit yurttaşlık talebi olmuştur. 20. yüzyılda siyasal haklarını hukuken kazanmış olmakla birlikte, bu hakkın siyasi temsilde ve karar mekanizmalarında yer almada eşit olarak kullanılmasının önündeki engeller ve cinsiyet temelli ayrımcılıklara karşı yürütülen mücadelede ise ikinci aşama olan farklılık yaklaşımı devreye girmiştir. Bu noktada ise karşımıza “*toplumsal cinsiyet (gender)*” kavramı çıkmaktadır. Kavram ilk olarak *Ann Oakley*’in 1972 tarihinde kaleme aldığı, “*Sex, Gender and Society (Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum)*”⁸ adlı kitabıyla ortaya çıkmış ve benimsenmiştir.⁹ Toplumsal cinsiyet, “*toplumsal olarak oluşturulan ve bu bağlamda toplumdaki topluma da farklılıklar gösteren ve genellikle kadın ve erkek arasındaki cinsiyet farklılıklarına dayalı olarak üretilen roller, hiyerarşiler ve tahakküm*

⁴ Oktay Uygun, *Demokrasi, Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*, (İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2014), 1.

⁵ Gisela Bock, *Avrupa Tarihinde Kadınlar*, çeviren: Zehra Aksu Yılmaz, (İstanbul: Şefik Matbaası, 2004), 98.

⁶ Phillips, 1; Berkay, 4.

⁷ Gülriiz Uygur, Nadire Özdemir, “Giriş”, içinde *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, editörler: Gülriiz Uygur, Nadire Özdemir, (Ankara, Seçkin Yayınları, 2. Baskı, 2019), 8-9; Ahu Sumbas, “Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset”, içinde *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*, editörler: Aksu Bora, Şengül İnce, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021), 130-133.

⁸ Ann Oakley, *Sex, Gender and Society*, (Farnham-Surrey: Ashgate Publishing, 12. Edition, 2015), 3.
<https://books.google.com.tr/books?id=G8fVBgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false>. Erişim Tarihi: 26.12.2022.

⁹ Özlem Cankurtaran, Görkem Kelebek Küçükarslan, “Toplumsal Cinsiyete Dair Kavramlar”, içinde *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*, editörler: Aksu Bora, Şengül İnce, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021), 8-9.

*biçimleri olarak*¹⁰ tanımlanmaktadır. Bir diğer ifadeyle toplumsal cinsiyet, “*toplumsal düzenin atfettiği kadınlık ve erkeklik rollerinin kabulüne vurgu yapan ve bu düzene zorlayan kültürel bir yapıyı anlatan kavramdır.*”¹¹ Dolayısıyla feminizm ve toplumsal cinsiyet çok yakın bir ilişki içerisindedir. Toplumsal cinsiyetle ilgili problemlerin ortaya konulmasında ve bunlarla mücadele edilmesinde feminizm önemli bir rol oynamaktadır.¹² Bu durumda çalışma konumuz olan kadınların siyasal haklarının toplumsal cinsiyet yaklaşımından bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Çünkü kadınlar siyasal haklarını feminizmin birinci dalgasında 20. yüzyılın ilk çeyreğinde kazanmışlardır. Ancak eşit yurttaş olarak siyasal hakkın sahibi olan kadınların siyasal temsilinde ve siyasal karar mekanizmalarında yer almalarında yine de önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Bunun sorgulanması neticesinde ise hukuksal olarak tanınan hakların kullanımındaki engelin, toplumların kadınları geleneksel ataerkil bir yaklaşımla konumlandırmasının ve bu kapsamda kadınlara roller atfetmesinin olduğu fark edilmiştir. Dolayısıyla günümüzde dünyada ve ülkemizde kadınların siyasal temsilinde karşılaşılan sorunların, toplumsal cinsiyet yaklaşımıyla ele alınması ve değerlendirilmesi bir zorunluluktur.

Bu bağlamda çalışmamızda öncelikle dünya tarihinde kadınların insan hakları mücadelesi ve siyasal haklarını kazanması incelendikten sonra, Türkiye’de kadınların siyasal haklarını elde etme süreci tarihsel olarak ele alınacak ve ardından günümüzde ülkemizde kadınların siyasal temsilinde karşılaşılan sorunlar ve bunların çözümüne ilişkin neler yapılması gerektiği değerlendirilecektir.

II. DÜNYA TARİHİNDE KADINLARIN SİYASAL HAKLARINI KAZANMASI

Dünya tarihinde devlet öncesi ilkel toplumlar kabilelerden oluşmuş ve kadın erkek farkı bulunmaksızın herkes kabile üyesi olarak eşit haklara sahip olmuştur. Dahası bu eşitliğin korunması için özel mülkiyet yasağı

¹⁰ Uygur, Özdemir, 7; Ayrıca içerisinde bulunduğumuz 21. yüzyılda toplumsal cinsiyet sadece kadın ve erkeği kapsayacak şekilde değil, bunun yanında lezbiyen, gey, biseksüeller, interseks ve transları da kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Yani farklı cinsel yönelimleri nedeniyle toplumsal olarak üretilen önyargı ve tahakkümü de ifade etmektedir.

¹¹ Cankurtaran, Küçükarslan, 8.

¹² Uygur, Özdemir, 8.

getirilmiştir. Kabilenin mallarının ortak kullanımı esastır.¹³ Ancak zamanla ortak mülkiyetin yerini özel mülkiyet almaya başlayınca, kabile içerisinde aile belirginleşmeye başlamıştır. Aile içerisinde kadının gebelik sırasında karşılaştığı doğal güçlükler, çocuğun beslenmesi ve bakımı, kadını erkeğin koruyuculuğuna muhtaç bıraktığı için ailelerde *patriarka-ataerkillik* başlamıştır.¹⁴ Dolayısıyla kadın ataerkil toplum yapısında önce babasının, o yoksa erkek kardeşlerinin, evlendikten sonra da kocasının himayesi ve vesayeti altına girmiştir.

Bu tarihsel arka planda, en eski çağlardan bu yana kadınlar öncelikle *eksiksiz bir insan* olduklarının kabulü için mücadele etmiştir. Özellikle modern insan hakları öğretisi ve demokrasinin geliştiği Avrupa coğrafyasında hâkim olan din anlayışında Tanrı'nın tek muhatabı Âdem'di. Havva ise lanetliydi. Kadınlar sefillik, kötülük ve günahla özdeşleştirilmiştir. Erkeğin iyiliği için kendilerini kadınlardan koruması gerektiği anlayışı geçerliydi.¹⁵ Bu bağlamda kadının insan olup olmadığı sorgulanmıştır. *Aristoteles* ve *Aquino'lu Thomas* da kadınların evde önemli bir role sahip olduğunu ancak erkeğin egemenliği altında olması gerektiğini bu nedenle noksan erkek olduğu görüşünü savunmuşlardır.¹⁶ *Aristoteles* toplumdaki eşitsizlikleri meşrulaştırırken, her varlığın en yetkin haline dönüşme eğiliminde olduğunu ancak kadınların erkekler gibi yetkin insan formuna erişme kapasitesine sahip olmadığını ileri sürmüştür. Kadının kocasını mutlu ederek erkeğin bu kapasiteye ulaşmasına yardımcı olma görevini vurgulamıştır.¹⁷

İslâm coğrafyasına bakıldığında, İslâmiyet öncesi Arap toplumunda süregelen çatışma ve savaşlar nedeniyle erkekler öldüğü için, kadın nüfusu fazlalığından dolayı ve besin kıtlığı nedeniyle kız çocuklar öldürülmüştür. Bu açıdan bakıldığında İslâmiyet'in kabulü bu uygulamaya son verdiği için ve müslüman kadınlara o dönemin kadınlarına oranla belirli hakları tanınması nedeniyle dönemine göre kadınların hukuki statüsünde ilerici bir anlayış olarak görülebilir.¹⁸ Ayrıca Hristiyanlık'ta olduğu gibi kadın lanetli ve kötülüğün kaynağı olarak görülmemektedir. Buna rağmen ortaçağ Avrupa'sına hâkim olan Hristiyan inancın cinsiyetler arasındaki eşitsiz anlayışından pek de farklı olmadığı görülür. Çünkü İslâmiyet'te de erkeğin

¹³ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 18. Baskı, 2016), 111; Uygun, 2017, 22 vd.

¹⁴ Üçok, Mumcu, Bozkurt, 111.

¹⁵ Bock, 6-7; Berktaş, 3.

¹⁶ Bock, 6-7.

¹⁷ Uygun, 2017, 134.

¹⁸ Üçok, Mumcu, Bozkurt, 114.

kadına karşı üstünlüğü kabul edilmiştir ve kadının ikinci sınıf konumu doğrudan Kur’ân ayetlerine dayanmaktadır. Buna göre kadın toplumda erkeklerin yöneticiliği ve koruyuculuğu altındadır. Kadınlara toplum ve aile içerisinde yüklenen rol erkeklerine itaat etmektir.¹⁹ Yüzyıllar öncesine dayanan ve toplumların içselleştirdikleri bu dinî ve ataerkillik ne yazık ki içerisinde bulunduğumuz 21. yüzyılda da etkilerini hala devam ettirmektedir.

Siyasal hakların yurttaşlarca kullanımının mümkün olabildiği yönetim biçimi demokrasidir. Demokrasinin dünyada benimsenmesi ve yaygınlaşması 20. yüzyılda gerçekleşmiş olsa da, demokratik unsurları barındıran doğrudan demokrasinin en gelişmiş örneği İ.Ö. 5. yüzyılda Atina Sitesi’nde hayata geçmiştir. Demokrasi kavramı da bu dönemde kullanılmaya başlamıştır.²⁰ Demokrasi kelimesi halk yönetimi anlamına gelmesine karşın, Atina demokrasisinde yönetim hakkına sahip olan yurttaş statüsüne özgür kadınlar ve çocukları, yabancılar ve köleler dâhil edilmemiştir. Yurttaşlar özgür, yetişkin erkeklerden oluşmaktadır.²¹ Görüldüğü üzere insanlık tarihinin ilk demokrasi örneğinde de özgür kadınlara yurttaşlık hakkı tanınmamıştır. Bu bağlamda özgür kadınlar siyasal iradenin olduğu kamusal alana çıkartılmamış ve karar alma mekanizmalarından dışlanmıştır. Kadınların ev işleriyle uğraşıp özel alanda kalması kuralı geçerli olmuştur.²² Özel mülkiyetle birlikte kabile yaşamında gelişen *patriarka* Atina Site yönetiminde de devam etmiştir. Kadınların da içerisinde yer aldığı halkı ilgilendiren kararlar yurttaşlık statüsüne sahip erkekler tarafından alınmıştır. Kadınlar yine erkeklerin himayesi altında kalmaya devam etmiştir.

Demokrasinin bu erken dönem deneyiminin ardından Yunan site devletleri Makedon işgali ile yıkılmış ve Roma İmparatorluğu dönemi başlamıştır. Böylece demokrasi siyasal bir yönetim biçimi olarak çok uzun bir süre (yaklaşık 2000 yıl) tarih sahnesinden silinecek; Aydınlanma çağıyla düşünsel anlamda 17. yüzyılda ve bir rejim uygulaması olarak da 19. yüzyılda Kuzey Amerika ve Avrupa’da yeniden ortaya çıkacaktır.²³ Bu dönemde ortaya çıkan demokrasi anlayışı, toplumların site devletleri ölçeğinden çok daha geniş bir boyuta ulaşması nedeniyle artık doğrudan demokrasi mümkün olamayacaktır. Roma İmparatorluğu’nun çöküşüyle Avrupa karanlık çağ dönemine girmiş ve bu döneme hâkim olan siyasal yönetim modeli feodalizm olmuştur. Feodalizm tipik olarak “*bireysel otoriteye dayanan parçalı iktidar*

¹⁹ Uygun, 2017, 531.

²⁰ Uygun, 2014, 9-10.

²¹ H. Maksut Mumcuoğlu, *Antik Demokrasinin Kuruluş Süreci*, (Ankara, 2001), 3.

²² Mumcuoğlu, 17, 27; Phillips, 39.

²³ Uygun, 2014, 113.

*odaklarının, kendilerine sığınmış bireylere, koruma amacıyla serflik statüsü vererek egemenlik yetkilerini bu kişiler üzerinde kullandığı*²⁴ esasında bir devletsizlik dönemidir. Bu dönemde siyasal iktidar parçalanmış bir görünümde olmasının yanında kaynağı Tanrı'ya dayandırılmıştır ve Kilise önemli bir güç kazanmıştır.

Bu kaotik ve karanlık dönem barındırdığı iç çelişkiler ve kıta dışındaki gelişmelerin de etkisiyle modern devletin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Ardından feodalizmin antitezi olan merkezileşmiş mutlak monarşiler kurulmuştur. Bunu takiben öncelikle Aydınlanma felsefesiyle modern demokrasinin düşünsel temelleri atılacak ve ardından burjuva devrimleriyle modern demokrasiler uygulamaya geçecektir. 17. yüzyılda özellikle modern demokrasi anlayışının savunusunda sosyal sözleşme kuramının savunucuları olan *John Locke* ve *J.J. Rousseau*'nun görüşlerinin oldukça etkili olduğu ifade edilebilir. Liberal siyasal düşüncesinin öncüsü olarak kabul edilen *Locke* devlet öncesi dönemde insanların tabiat halinde tam bir özgürlük ve eşitlik içinde yaşadıklarını ileri sürer. *Locke* "*Hükümet Üzerine İki Deneme*"²⁵ adlı eserinde temel olarak iki görüşe karşı çıkmıştır. İlki *Robert Filmer*'in *Âdem*'in iktidarını doğrudan doğruya Tanrı'dan aldığı ve babadan oğula geçerek krallara kadar geldiğine ilişkin görüşüdür. İkinci olarak da egemenliğin mutlak bir şekilde krallara verilmesine karşı çıkmıştır.²⁶ *Robert Filmer* kralın uyrukları üzerindeki egemenlik hakkını babanın çocukları üzerindeki hakka benzetmiştir. *Locke*, çocuklar üzerinde babanın olduğu kadar annenin de haklarının olduğunu bu nedenle söz konusu benzetmenin uygun olmadığını savunmuştur. Ayrıca *Âdem*'in Havva üzerindeki yetkisinin de kocalık hakkı olduğunu ileri sürmüştür. *Paternal* iktidar olarak ifade ettiği bu yetkilerin ise siyasal iktidar ile aynı şey olmadığını ifade etmiştir.²⁷ *Locke*'a göre eğer bu siyasal iktidar ile ilgili olsaydı kadının da siyasal gücünün olması gerekirdi. Bu nedenle bu yetkiyi *paternal* değil *parental* olarak düzeltmiştir. Dolayısıyla kadının erkeğe tabi olmasının da siyasi değil evlilikle ilgili olduğunu

²⁴ Christopher Pierson, *Modern Devlet*, (İstanbul: Çiviyazıları, 2000), 72-73; Gianfranco Poggi, *Çağdaş Devletin Gelişimi-Sosyolojik Bir Yaklaşım*, çeviren: Şule Kut-Binnaz Toprak, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 2002), 14 vd.

²⁵ John Locke, *Two Treatises of Government*, (London: Prepared by Rod Hay for the McMaster University Archive of the History of Economic Thought, <https://www.yorku.ca/comminel/courses/3025pdf/Locke.pdf>. Erişim Tarihi: 05.01.2023.

²⁶ İlhan F. Akın, *Devlet Doktrinleri*, (İstanbul: Beta Yayınları, Tıpkı 3. Baskı, 2016), 108-109.

²⁷ Locke, 11-12; Bock, 35; Akın, 108.

savunmuştur.²⁸ Liberal demokrasinin öncüsü olan Locke, görüldüğü üzere kralların mutlak iktidarına karşı çıkarken reddettiği tanrısal ve ataerkil iktidarı, siyasal alanın dışında gördüğü aile ve evlilik hayatında doğal karşılamakta ve kadınları kocanın mutlak iktidarına mahkum etmektedir.²⁹

Feminist teorinin doğuşu 18. yüzyılda başlamıştır ve bu yüzyılın başında *Mary Astell*, *Locke’un* yukarıda bahsettiğimiz görüşlerini esaslı ve sert bir şekilde eleştirmiştir. *Astell* “eğer mutlak hükümler gereksiz ve kötüyse neden aile içinde geçerli olsun?”³⁰ sorusunu haklı olarak sormuştur. Ayrıca *Locke’un* görüşlerinin kendi içerisinde çeliştiğini vurgulamak için *Astell* ünlü olan şu sorusuyla karşılık vermiştir: “Eğer bütün insanlar doğuştan özgürse, nasıl oluyor da kadınlar köle olarak doğuyor?”³¹ Artık erkek egemen dünyanın düşünsel alanına kadınlar da haklarını savunmak ve hâkim ataerkil felsefeyi eleştirmek üzere girmiştir. *Astell’in* ardından mevcut ataerkil ve erkek egemen topluma daha sistemli bir feminist eleştiri *Mary Wollstonecraft*’tan gelmiştir. *Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi*³² adlı eserinde “kralların tanrısal iktidara sahip olduğu savına karşı çıkıldığı gibi, kocaların tanrısal iktidar sahibi olduğu savına da karşı çıkılması gerektiğini” dile getirmiştir.³³ Eserinin girişini *Eski Autun Papazı Bay Talleyrand-Périgord’a* hitaben yazan *Wollstonecraft*, kadınların eşit eğitim hakkına sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. “Eğer çocuklar yurtseverlik ilkesini anlayacak şekilde eğitilecekse, annelerinin de yurtsever olması gerekir”³⁴ Bu da kadınların eğitim yoluyla yetiştirilmesine bağlıdır. Ayrıca siyasal iktidara ilişkin olarak da, “İnsan ırkının yarısının diğer yarısı tarafından devlet yönetimine her türlü katılımdan uzak tutulması soyut ilkeler açısından bakıldığında açıklanması imkânsız bir olgudur. Öyleyse anayasamız nasıl bir temel üzerinde yükselmekte? Eğer erkeklerin soyut hakları tartışmaya açık bir konu ise, aynı şeyin kadınların soyut hakları için de geçerli olması gerekmez mi? Kadın akıl yeteneğini erkekle paylaşabiliyorsa erkeği bu konuda tek

²⁸ Locke, 126, 140.

²⁹ Bock, 36.

³⁰ Mary Astell, *Reflections Upon Marriage*, (London: Printed for John Nutt, near Stationers-Hall, 1700, (<https://digital.library.upenn.edu/women/astell/marriage/marriage.html>, Erişim Tarihi:06.01.2023), 29-30; Bock, 36-37; Phillips, 1; Berktaş, 5.

³¹ Berktaş, 5; Bock, 35.

³² Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi*, 1792, çeviren: Deniz Hakyemez, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, 2015).

³³ Wollstonecraft, 63-64.

³⁴ Wollstonecraft, 3.

*hâkim güç yapan nedir?*³⁵ sorularını yöneltmektedir. *Astell*'den 90 yıl sonra *Wollstonecraft* da siyasi alan ile özel alan arasında yaratılan çifte standardı sorgulamıştır.³⁶ Ayrıca *Rousseau*'nun siyasi görüşlerine hayranlık duymasına karşın, cinsiyetler teorisini kabul etmemiştir. Kadınların tek varoluş nedeninin erkeklere boyun eğmek ve onların hoşuna gitmek olduğu görüşünü reddetmiştir. *Rousseau*'nun kadınları mantıksız ve önemsiz konular üzerinde konuşmaya yatkın varlıklar olarak nitelemesine şu ifadelerle karşı çıkmıştır: “*Ruhun ölümsüzlüğü adına bu denli yürekte ve bu denli iyi bir savunma sunan bir adamın, zihni cinsiyetler açısından ayırması pek tutarlı görünmüyor.*”³⁷ Böylece *Wollstonecraft* her ne kadar kadınların haklarını ve eşitlik talebini gerekçelendirmede geleneksel eş ve annelik rollerine dayandırsa da, Aydınlanma düşüncesinin içerdiği ayrımcılığı ve tutarsızlığı erken dönemde eleştirmiştir.³⁸

Görüldüğü üzere Aydınlanma felsefesinin ve modern demokrasinin kurumsallaşmasında önde gelen iki isim *Locke* ve *Rousseau* savundukları özgürlük, eşitlik ve siyasal haklara sadece erkeklerin sahip olduğunu kanıtlayabilmek için kendi tezleriyle çelişen fikirler ileri sürebilmiştir. Bir yandan tanrısal iktidarı reddederken, kadınlar üzerindeki mutlak hâkimiyeti tanrısal-ataerki yetkiye dayandırabilmişlerdir.

Kadınların toplumsal ve siyasal mücadelelere daha çok devrimler ve savaşlar gibi önemli toplumsal olaylar sırasında aktif bir şekilde katıldıkları tarihsel olarak gözlemlenen bir olgudur.³⁹ Tarihte bunu en açık şekilde gördüğümüz durum Fransız Devrimi'dir. İhtilal sırasında kadınlar diğer ülkelerdekine nazaran oldukça yoğun bir mücadelede bulunmuştur. Diğer toplumlarda sınıf mücadelelerinden kopuk ve bağımsız olarak gerçekleşen kadın hakları mücadelesi, Fransa'da toplumsal mücadelelerle içi içe geçmiş bir şekilde diğer hak taleplerine paralel olarak gerçekleşmiştir.⁴⁰ Aydınlanma düşüncesi 1789 Fransız Devrimi ile hayata geçirilmiş ve kadınlar eşit yurttaşlık taleplerini daha yüksek sesle ve kolektif olarak dile getirmiştir. Ancak devrimin başarıya ulaşmasında etkin bir rol oynayan Fransız kadını, yönetime devrimci güçlerin geçmesiyle siyasal alandan dışlanmış ve siyasal hak talepleri kesinlikle reddedilmiştir. Devrimlerin en demokratik olanından

³⁵ Wollstonecraft, 3-4.

³⁶ Bock, s. 37.

³⁷ Wollstonecraft, 64-65.

³⁸ Berktaş, 5-6; Phillips, 9-10; Dinçkol, 15-16; Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, (İstanbul: Birikim Yayınları Yerli Araştırmalar Dizisi, 1982), 72.

³⁹ Tekeli, 69.

⁴⁰ Tekeli, 70.

sonra Fransa’da kadınlar eski düzende sahip oldukları hakları da yitirmişlerdir.⁴¹

Devrimin ardından yayınlanan Fransız İnsan ve Yurttaş hakları Beyannamesi kadınları dışarıda bırakarak, sadece erkeklere özgürlük ve eşit haklar tanımıştır. Bu duruma *Olympe de Gouges* 1791’de hazırladığı Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi⁴² ile karşı çıkmıştır. Bildirgede *de Gouges*, kadınların da özgür doğduğunu ve erkeklerle eşit haklara sahip olduğunu, yasaların yapımında kadınların da temsil edilmesi gerektiğini ve eşit yurttaşlık haklarının verilmesini talep etmiştir.⁴³ Ardından kadın cinsine yakışmayacak biçimde politika yapmaya kalkıştığı için giyotine gönderilmiştir.⁴⁴ Fransa’da kadınların hak mücadelesi daha yoğun olmasına rağmen Fransız kadını siyasal haklarına çok ileri bir tarihte 1944’de kavuşabilecektir.

De Gouges’un 1791 tarihli bildirgesinin hemen ardından 1 yıl sonra İngiltere’de *Mary Wollstonecraft* yukarıda incelediğimiz *Kadın Haklarının Gereçeklendirilmesi* adlı eserini yayınlamıştır. Ancak Fransa’da çağdaşı dönemde önemli bir kadın hareketi baş göstermesine rağmen, İngiltere’de henüz bu güçte bir kolektif mücadele gözlenmemiştir. İngiliz kadınının hak mücadelesi ancak *John Stuart Mill*’in parlamentoya girerek 1867’de kadınlara eşit oy hakkı tanınması önerisinde bulunmasıyla tartışılmaya başlamıştır.⁴⁵ Kadınların insan haklarının savunucularının başında gelen *Mill*’e göre kadınların oy hakkına sahip olmaması cinsiyet aristokrasisine neden olacaktır.⁴⁶ Dünyada modernleşmesini en erken tamamlayan ve sanayi devrimini en erken gerçekleştiren ülkenin İngiltere olmasına karşın, İngiliz kadınlarının eşit yurttaş olarak tanınması ve insan haklarına sahip olması konusu, burjuva sınıfının insan hakları mücadelesinde ve ilk İngiliz hak belgelerinde dışarda bırakılmış ve söz konusu dahi edilmemiştir. İngiltere’de bu mücadele, sanayi devrimi sonrasında giderek sayısı artan işçi sınıfının burjuva karşısında güç kazanmasıyla ortaya çıkmıştır. Ancak *Tekeli*’nin ifade ettiği gibi, İngiltere’deki kadın hareketi burjuva karşısında mücadele veren işçi sınıfının sosyalist mücadelesinden kopuk bir feminist hareket olarak

⁴¹ Tekeli, 70; Ruth Rubio-Marín, “The Achievement of Female Suffrage in Europe: on Women’s Citizenship”, *J•CON* Vol. 12 No. 1, (April 2014), 6.

⁴² Çeviri metni için bkz. Ece Göztepe, “Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (Cilt 45, Sayı 1-4, 1996), 185-193.

⁴³ Göztepe, 186-188; Tekeli, 71.

⁴⁴ Tekeli, 71; Berktaş, 6; Sumbas, 130.

⁴⁵ Tekeli, 72; Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, (İstanbul: Metis Yayınları, 3. Baskı, 2010), 41.

⁴⁶ Dinçkol, 16.

gelişmiştir.⁴⁷ İngiltere'deki sanayileşme, patriarkal küçük aile modelini de derinden etkilemiştir. Özel alan olarak görülen aile üretken işlevinden tüketimin gerçekleştiği alana dönüşmüştür. Ayrıca aile mülkiyetinin muhafazası, çoğaltılması gibi aile reisinin şahsında birleşen görevler de bireysel gelirin artmasıyla bu yapıyı dönüştürmüştür. Böylece geleneksel aile modeli sermaye oluşumu işlevleriyle birlikte, yetiştirme ve eğitim, koruma, temel gelenek ve yönlendirici işlevlerini giderek yitirmeye başlamıştır. Dolayısıyla özel alanın bakiyesi olan aile, kamusal statü güvenceleriyle özel niteliğinden uzaklaşmıştır.⁴⁸ Söz konusu dönüşüm ve değişimlerin etkisiyle Fransız kadından daha sonra, ancak en sert ve şiddetli kitle eylemlerine dayanan oy hakkı mücadelesi olan süfrajjet (*suffraget*) hareketi İngiltere'de gerçekleşmiştir.⁴⁹ Başlangıçta liberalizm siyasal varlığın yani yurttaşlığın, bağımsız olması ve kendi kendine yeterli olması mitini inşa etmiştir. Bu bağlamda mülkiyet/özgürlük bağlantısında ücretli emek yoluyla mülk üretme durumunda da kadınlar dışarıda bırakılmış ve yurttaş olarak kabul edilmemiştir.⁵⁰ Söz konusu oy hakkı talebine dayanan süfrajjet hareketi, 1850'lerden itibaren çoğunlukla eğitilmiş burjuva kadınlarının önderliğinde kurulan kadın dernekleri aracılığıyla öncelikle parlamenterlere nüfuz ederek amaca ulaşmaya çalışmıştır. Bu yöntemden sonuç alınamayınca 1900'lerden itibaren parlamento dışı daha radikal yöntemlere başvurulmuştur. 1903'de kurulan *Kadınların Sosyal ve Siyasal Birliği (Women's Acial and Political Union-WSPU)* önderliğinde hapishanelerde açlık grevleri, kilise ve devlet kurumlarını kundaklama, vergilerini ödememe ve polisle çatışmak gibi sivil itaatsizliğin farklı görünümünde eylemlerde bulunmuşlardır. *Bayan Pankhurst ve Kızları* olarak anılan hareketi, *Pankhurst* "kadınların iç savaşı" olarak adlandırmıştır.⁵¹ Birlik 1. Dünya Savaşı öncesinde yeniden yöntem değiştirerek, süfrajjet hareketini sonlandırmış ve savaş hükümetine destek vermiştir. Nihayet 6 Şubat 1918'de kabul edilen seçim yasası ile 30 yaşın üzerinde, mülk sahibi ya da mülk sahibi biriyle evli, haftada 5 Pound gelir getiren bir işte çalışan ya da üniversite mezunu olan kadınlara oy hakkı tanınmıştır.⁵² 1928 'de tüm kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınarak genel

⁴⁷ Tekeli, 72.

⁴⁸ Jürgen Habermas, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, çevirenler: Tanıl Bora, Mithat Sancar, (İstanbul: İletişim Yayınları, 9. Baskı, 2010), 269-273.

⁴⁹ Tekeli, 79; Sumbas, 131; İngiltere'de işçi kadınların yaşadığı yoksulluk ve sefaletle ilişkin geniş bilgi için bkz. Bock, 112-114.

⁵⁰ Rubio-Marín, 7.

⁵¹ Rubio-Marín, 12; Tekeli, 79-80; Sumbas, 131.

⁵² Tekeli, 80.

oy ilkesi hayata geçmiştir.⁵³ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi kadınların haklarını kazanmasında, toplumsal açıdan dönüm noktası olan olaylar önemli bir etkiye sahip olmaktadır. İngiliz kadınının oy hakkına kavuşması da dünya savaşı gibi büyük bir olaydan sonra gerçekleşmiştir.

Avrupa Kıtası’nda bu gelişmeler yaşanırken, Amerika’da da aynı tarihlerde benzer bir hareket oluşmuştur. Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nın kazanılmasının ardından yapılan 1776 tarihli *Virginia Haklar Bildirgesi*, Fransa’da ilan edilen bildirgeden önce dünyada ilk kez “*insanların doğuştan özgür ve eşit olduğunu*” ilan etmiştir. Ancak bu eşitlik elbette erkekler için geçerlidir. Amerikan kadını eşit bir yurttaşlığa sahip değildir. Amerikan devriminde kadınlar da etkin bir rol almış ve bu durum onlara toplumsal rollerini algılamada yeni bir bilinç ve benlik duygusu kazandırmıştır. Ardından yine dünyanın ilk yazılı anayasası olma özelliğini taşıyan 1787 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Anayasası hazırlanacaktır. Ancak kadınlar bu sürecin de dışında bırakılmıştır. Kurucu babalardan *John Adams*’ın karısı *Abigail Adams* kocasına yazdığı mektupta “*Hanımları unutmayın*” diyerek çağrıda bulunmuş ve kadınların siyasal hak taleplerini dile getirmiştir.⁵⁴ ABD’nin kurucu önderleri de yukarıda bahsettiğimiz aydınlanma felsefesi düşünürlerinin kadınlara biçmiş olduğu toplumsal rolleri içselleştirmiştir. *Locke*’un paternal hakları Atlantik ötesinde etkilidir. Yine *Wollstonecraft*’ın kadının haklarını iyi bir yurttaş olarak iyi bir anne olmasında temellendirmesi de burada geçerlidir.⁵⁵ Ancak sanayileşmeyle birlikte Amerikan toplumu da giderek hiyerarşik bir yapıya dönüşmüştür. Buna rağmen ABD’de feminist hareket genel olarak işçi kadınların hareketinden kopuk burjuva kadınlarının yürüttüğü bir mücadele olarak gelişmiştir. Ardından 1848’de Seneca Falls’da ilk kadın hakları konvansiyonu toplanmış ve kadın hakları bildirgesi kabul edilmiştir. Kadınların oy hakkını savunmak üzere federal düzeyde *Ulusal Kadın Süfrajat Birliği (National Woman Suffrage Association)* ve eyaletler düzeyinde de *Kadın Süfrajat Birliği (Woman Suffrage Association)* kurulmuştur.⁵⁶ Bu mücadelelere karşın Amerikan kadınının da eşit yurttaşlık ve oy hakkı için 20. yüzyılı beklemesi gerekmiştir ve 1920’de oy hakkını kazanmıştır.⁵⁷

Kadınların insan haklarına eşit olarak sahip olması öncelikle eşit yurttaş olarak tanınmasıyla mümkün olabildiği için, Avrupa’da başlayan ve dünyaya

⁵³ Sumbas, 132.

⁵⁴ Bertay, 7.

⁵⁵ Bertay, 7; Rubio-Marín, 7, dipnot 14.

⁵⁶ Tekeli, 76.

⁵⁷ Bertay, 8; Sumbas, 132;

yayılan kadın hareketi ilk olarak oy hakkı mücadelesi vermiştir. Bütün dünyayı etkileyen 1. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında⁵⁸, kadınların savaş sürecinde cephe gerisinde üstlendikleri toplumsal rollerin de etkisiyle siyasal haklarını elde ettiği görülmektedir. Çünkü savaş dönemlerinde kadınların üretime katkıları artmış ve kamusal görevlerde bulunabilmişlerdir. Esasında kadınlara siyasal hakları önce seçme hakkı verilerek tanınmıştır. Seçilme hakkı daha sonra gelebilmiştir. Böylece feminist hareketin birinci dalgası olarak ifade edilen süreç aşamalı olarak kadınların eşit yurttaşlık ve hak kazanımlarıyla gerçekleşmiştir.⁵⁹ Artık sadece erkeklere ait olan ve erkek işi olarak görülen politika sahnesinde kadınlar da yer almaya başlamıştır. Ancak girişte de ifade ettiğimiz gibi insan haklarının normatif olarak tanınması bu hakların kullanımını doğrudan sağlayamamaktadır. Bunun için hakların etkin şekilde kullanımının önündeki engellerin de kaldırılması gerekmektedir. Binlerce yıl insan olduklarının dahi kabulünün mücadelesini veren kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmasıyla siyasal alanın açılması ve bu alandaki erkek hegemonyasının kaldırılmasının mümkün olmadığı çok kısa bir süre sonra anlaşılacaktır. Bu noktadan sonra da feminist mücadele ikinci dalga aşamasına geçecektir. 2. Dünya Savaşı sonrasında insan hakları uluslararası koruma mekanizmaları tarafından uluslararası beyanname ve sözleşmeler yoluyla güvence altına alınmıştır. Ancak söz konusu belgeler doğrudan kadınların bu haklardan eşit olarak yararlanmasını sağlayamamıştır. Çünkü toplumların ataerkil yapıları ve kadının toplumsal rolleri hakkındaki anlayış değişmemiştir. Böylece 1970'li yıllarda ikinci dalga feminist akım toplumsal bir harekete dönüşerek, kadınların belgeler üzerinde tanınmış olan temel insan haklarından yararlanmasını sağlamaya dönük bir mücadele başlamıştır.

Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Beyanname ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi insan haklarının evrensel olarak tanınması ve uluslararası hukukun koruma sistemini sağlaması açısından oldukça önemlidir. Ancak kadınların bu haklardan etkin şekilde yararlanmasını sağlayacak sözleşmelerin kabulüyle bu koruma sistemi etkili olabilecektir. BM Kadının Siyasal Hakları Sözleşmesi (1952), Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (1979-*CEDAW*) kadının insan hakları

⁵⁸ Sadece 4 ülkede 1. Dünya Savaşı'ndan önce kadınlara oy hakkı tanınmıştır: Yeni Zelanda-1893 seçme hakkı, Avustralya-1902 seçme hakkı, Finlandiya-1906 seçme ve seçilme hakkı, Norveç-1913 seçme hakkı.

⁵⁹ Berktaş, 8; Sumbas, 130-132. Ülkelere göre kadınların siyasal haklarını elde ettiği tarihler için bkz. Sumbas, 131-132.

gelişiminde önemli yer tutan belgelerdir⁶⁰ ve ikinci dalga feminist hareket sayesinde bu sözleşmeler kabul edilmiştir.

Kadının insan haklarının ve siyasal haklarının gelişiminde Birleşmiş Milletler itici güç olmuştur. 1975’de BM 8 Mart Uluslararası Kadın Günü ve BM Kadın On Yılı olarak kabul edilmiştir. 1981’de *CEDAW* yürürlüğe girmiştir. Ardından 1993 yılında Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı düzenlenmiştir. Viyana Konferansı’nda, “kadınların bütün insan haklarından tam ve eşit olarak yararlanmalarını sağlamanın” hükümetlerin ve BM’nin öncelikli görevleri arasında olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca Konferans’ta kabul edilen Viyana Eylem Programı 1979 tarihli *CEDAW*’a devletlerin koymuş olduğu çekincelerin kaldırılması tavsiyesinde bulunmuştur. 1993 tarihinde kadınlar açısından günümüzde de yoğun bir şekilde devam eden cinsiyet temelli şiddete ilişkin önemli bir adım atılmıştır ve BM Genel Kurulu tarafından Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirgesi kabul edilmiştir. Bu gelişmelerin ardından 2 yıl sonra 4-15 Eylül 1995’de Pekin’de 4. BM Kadın Hakları Konferansı toplanmıştır ve BM Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı⁶¹ kabul edilmiştir.⁶² Deklarasyon’da kadının insan hakları vurgusu yapılmıştır ve belgede kadın hakları yerine kadının insan hakları kavramının kullanımı tercih edilmiştir. BM’lerin 2000’li yıllardan bu yana benimsediği anlayış kadının insan hakları anlayışıdır.

Dolayısıyla konumuz olan kadınların siyasal hakları açısından da kadının en temel insan haklarının başında yer alan eşit yurttaşlık ve siyasal katılım haklarının önündeki engellerin kaldırılması gerekliliği kadınlara özgü bir sorun alanıymış gibi algılanmamalı, bir insan hakları meselesi olduğu kabul edilmelidir. Dünyadaki ilk tanınma tarihlerine bakarak kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesinin üzerinden bir asırlık bir süre geçmiştir. Ancak kadınların siyasi haklarını etkin kullanabildiklerini, siyasal katılım ve temsilde eşitliğin sağlanabildiğini ve kadınların önemli bürokratik kamusal görevlere eşit bir şekilde gelebildiğini söylemek günümüzde de zordur. Dolayısıyla kadınların insan hakları mücadelesi nihayete erebilecek bir kazanıma dönüşmediği için devam edecektir.

⁶⁰ Dinçkol, 16-17.

⁶¹ Deklarasyon metni için bkz.

<https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/declar.htm>. Erişim Tarihi: 20.12.2022.

⁶² Berktaş, 9-10; Sumbas, 141-142.

III. TÜRKİYE'DE KADINLARIN SİYASAL HAKLARINI KAZANMASI SERÜVENİ

A. Eski Türk Toplumlarında Kadınının Siyasal Hakları ve Konumu

Türklerin tarihi coğrafi olarak Orta Asya'ya dayanmaktadır. Yarı göçebe bir yaşam süren Türk toplumu iklim koşulları nedeniyle çeşitli tarihlerde dünyanın değişik bölgelerine kitleler halinde göç etmek zorunda kalmıştır. Söz konusu yaşam koşullarından dolayı kadınlar erkeklerle birlikte bu göçebe hayatı sürdürmüştür ve Türk kadınının yaşamı Avrupa tarihinden farklı olarak eve kapalı değildir.⁶³ Bu bağlamda yarı göçebe hayatın doğası gereği, toplumsal yaşamda özel-kamusal alan ikiliği bulunmadığından kadınlar ata binme, savaşa katılma ve siyasal kararların alınmasına katılma haklarından eşit bir şekilde yararlanmışlardır. Ayrıca aile hayatında tek eşlilik geçerli olduğu için kadınlar kocasıyla eşit haklara sahip olmuştur. Kadınların velayet hakkı bulunduğu gibi kadınlar açısından büyük önem taşıyan miras ve mülkiyet hakkına da sahiptir.⁶⁴ Orhun Yazıtları'nda hakanın karısının, kocası ile birlikte Türk toplumunun başına indiği anlatılmaktadır. Türk hükümdarları yabancı elçileri kabul ettikleri zaman eşleri de resmi olarak kabulde hazır bulunmuştur. Fermanlar ve emirnamelerin "*Hakan ve Hatun buyuruyor ki...*" şeklinde çıkarılması gerekmekte, sadece hakan buyuruyor ki şeklinde çıkarılan emirnameler geçersiz sayılmıştır.⁶⁵

Ancak göçler aracılığıyla farklı kültürlerle tanışılması ve zamanla yerleşik hayata geçilmesi Türk toplum yapısında önemli değişimlere yol açmış ve yukarıda özetlediğimiz Türk kadınının ekonomik, sosyal ve siyasal yönden güçlü konumunu ve haklarını etkilemiştir. Örneğin, Şamanizm'de kutsal özellikler atfedilen kadın, Budist Uygur metinlerinde baştan çıkarıcı olarak şeytan ve yılanla özdeşleştirilmiştir. Yine *Dede Korkut* hikâyelerinde kadının öncelikle savaşçı, cesur yapısı ve kahramanlığı dile getirilirken, Kırgızlara ait *Manas Destanı*'nda ise toplumda çok eşlilik geçerlidir ve

⁶³ A. Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadın haklarının Kazanılması, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, (İstanbul: Atatürk Kitapları Dizisi: 3, Milli Eğitim Basımevi, 4. Baskı, 1982), 16; Tekeli 193; Seda Örsten Esirgen, Nevin Ünal Bozkurt, "Türk Hukuk Tarihinde Kadın", içinde *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, editörler: Gülriz Uygur, Nadire Özdemir, (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2. Baskı, 2019), 92.

⁶⁴ Tekeli, 193; Esirgen, Özkorkut, 92; Ahmet Gündüz, "Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi", *International Journal of Social Science*, Volume 5 Issue 5, (October 2012), 131.

⁶⁵ Belkıs Konan, "Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci", *AÜHFD*, 60 (1), 2011, 161; Esirgen, Özkorkut, 93; Gündüz, 132.

kadının anneliği ve eşliği öne çıkarılmıştır.⁶⁶ Bu özelliklere bakıldığında Türk kadınına bakışın, Avrupalı toplumlardaki kadının konumunun değişimiyle benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. İlk kabile dönemlerinde herkesin eşitliği söz konusuken, yerleşik hayat ve özel mülkiyetin varlığı kadını özel alan olarak eve kapatmış ve en kutsal görev olarak da annelik ve eşlik görevi yüklenmiştir.

Türk kadınının toplumsal statüsünü ve eski Türk geleneğinde sahip olduğu sosyal ve siyasal haklarını değiştiren en önemli etkinin Türklerin İslamiyet’i kabulü olduğu görülmektedir. İslamiyet bir önceki başlıkta da ifade ettiğimiz gibi Arap toplumunda kadının durumunu çağının oldukça ilerisine taşımıştır. Ancak biraz önce bahsettiğimiz üzere Türk kadını İslamiyet öncesinde eşitlik açısından oldukça iyi bir konumda olmuştur. Bu nedenle İslamiyet Türk kadınının durumunu iyileştirmemiş, bilakis kamusal alanda neredeyse bütün haklara sahip olan kadını geri plana iterek, erkeğin himayesine sokmuştur. İslamiyet’in kabulünden sonra Türklere ait ilk Türk-İslam eseri olan *Kutadgu Bilig*’de de bu etki görülmektedir. Eserde kadına ilişkin olumlu ifadelerin yer almasına karşın, “kadını evden dışarı bırakma, eğer çıkarsa doğru yoldan şaşar.”, “Bunlarda öteden beri vefa yoktur, gözler nereye bakarsa gönülleri oraya kayar.” gibi ifadeler bulunmaktadır. Eser olanı değil olması gerekeni anlatan bir öğüt kitabıdır ancak *Orhun Yazıtları* ile karşılaştırıldığında eski Türk geleneklerinden uzaklaşmış bir anlayış benimsendiği görülmektedir. Böylece Türk kadını sosyal hayatın dışında tutulmak istenmiş ve eve kapatılması gerekli görülmüştür.⁶⁷ İslamiyet Türk kavimlerine sadece bir dini inanış getirmemiştir, bunun yanında siyasal ve sosyal bir değişikliğe de neden olmuştur. Çünkü İslam dininin kurduğu esaslarda devlet idaresini ve aile hukukunu yeni baştan düzenleyen kurallar bulunmaktadır. Bu bakımdan İslam dini içerdiği bütün kurallarıyla toplum yaşamının her alanını kapsamaktadır.⁶⁸

İslam hukukunda kadınların siyasal haklarına bakıldığında kadının seçme ve seçilme hakkının olmadığını gösteren bir kaynak bulunmamaktadır. Ayrıca *Kur’an-ı Kerim*’in 60. suresi olan *Mümtehine* suresinin 12. ayetinde geçen “Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları.....hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et.” şeklindeki ifade kadınların seçme hakkının bulunduğu

⁶⁶ Esirgen, Özkorkut, 94.

⁶⁷ Adile Yılmaz Anıl, “Kutadgu Bilig’de Kadın”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 32, (2004), 97-98; Afetinan, 35-36.

⁶⁸ Afetinan, 33; Üçok, Mumcu, Bozkurt, 61.

şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁹ İslam hukukçuları halife seçimini, seçmenlerle seçilen arasında bir sözleşme ya da bağıt olarak kabul etmektedirler. Halifenin seçmenlerce tanınması işlemine *bey* kökünden gelen *biat* denilmiştir.⁷⁰ Dolayısıyla *Mümtetine* suresinde geçen biatlarını kabul etmekten kadınların da seçmen olabileceği sonucu çıkarılmıştır. Kadınların seçilme hakkına ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Kadınların devlet başkanı olamayacağına ilişkin icma bulunmaktadır. Yine bazı hadisler kaynak gösterilerek kadınların yönetici olamayacağı ifade edilmiştir. Ancak ne Kur-an ne de Sünnette kadınların kamu hizmetine girmesini engelleyen bir hüküm mevcut değildir.⁷¹ İslam kamu hukukunun en önemli fıkıhçılarında olan *El-Maverdi*'ye göre halife olabilmek için gerekli koşulların arasında erkek olma koşulu vardır.⁷²

İslamiyet'in bahsettiğimiz kurallarının yanı sıra Türk toplumları buldukları coğrafya açısından Arap ve İran toplumlarının örf ve adetlerinin de etkisinde kalmıştır ve toplum ataerkil bir yapıya dönüşmüştür.⁷³ Bu toplumsal değişim yüzyıllardır kendi gelenek ve inançları içinde Müslüman-Arap kadını ile kıyaslanamayacak kadar özgür yaşamış olan Türk kadınına da elbette etkilemiştir. Nihayetinde kadınlar Müslüman-Türk erkeğinin kesin denetimi ve buyuruculuğu altına sokulmaya zorlanmıştır.⁷⁴ İslamiyet'i kabul ettikten sonra Türkler çok sayıda devlet kurmuştur. Türklerin Anadolu'da kurdukları ilk büyük imparatorluk Selçuklular'dır.⁷⁵ Selçuklu toplumunda kadının konumuna bakıldığında, hanedan mensubu kadınların siyasi ve idari hayatta varlıklarını muhafaza ettikleri görülmektedir. Sultanın karısı hatunun emrinde küçük çaplı idari ve askeri teşkilatı, özel bir hazinesi ve görevlileri bulunmuştur.⁷⁶ Ancak daha sonraki süreçte, özellikle *Nizamü'l-Mülk*'ün girişimleriyle hatunların devlet yönetimindeki etkileri azaltılmıştır.⁷⁷ Ancak bu yetkiler sadece saraylı kadınlara ait olabilmektedir. Halktan olan kadınların

⁶⁹ S. Gül Akyılmaz, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, (Konya: Göksu Matbaacılık, 2000), 69-70 akt. Esirgen-Özkorkut, 99; Konan, 162.

⁷⁰ Üçok, Mumcu, Bozkurt, 85.

⁷¹ Esirgen-Özkorkut, 99-100; Konan, 162.

⁷² Üçok, Mumcu, Bozkurt, 83-84. *El-Maverdi* Kitab ül-Ahkâm üs-Sultaniyye adlı kitabında gereksiz gördüğü için erkek olmak koşulunu anmamıştır. Ancak sonradan diğer eserlere eklenmiştir. Bkz. 84.

⁷³ Afetinan, 33-34.

⁷⁴ Aytunç Altındal, *Türkiye'de Kadın* (Marksist Bir Yaklaşım), (İstanbul: Havass Yayınları, 3. Baskı, 1980), 85.

⁷⁵ Altındal, 86; Esirgen-Özkorkut, 100; Afetinan, 37-38.

⁷⁶ Gündüz, 140; Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi, 1988), 1.

⁷⁷ Esirgen-Özkorkut, 100.

söz konusu yönetsel yetkileri yoktur. Aile hukukuna ilişkin konularda İslam hukuku kuralları uygulanmıştır. Dolayısıyla göçebe Türk toplumlarındaki kadının statüsünden oldukça uzaklaşmış ve ikincil konumda bir kadın anlayışı gelişmiştir. Buna rağmen Bizans ve İran saraylarında görülen harem Selçuklu ve Osmanlılar ’da üst yapıda görülmüştür, fakat halk arasında harem benimsenmemiştir.⁷⁸

B. Osmanlı Devleti’nde Kadının Siyasal Hakları ve Toplumdaki Konumu

Anadolu’da beylikler döneminde merkezi otoritenin ortadan kalkmasıyla, Avrupa feodalitesine benzeyen kurumların belirdiği görülmektedir. Osmanlı’nın kuruluşunda kurucusu *Osman Bey*’e bir “*ikta (fief)*” verilmiştir. Topraklar genişledikçe bu toprakları merkezi yönetime bağlamak için tımar sistemi benimsenmiştir.⁷⁹ Böylece Avrupa’da görülen parçalı iktidardan merkezi modern devlete geçiş Osmanlı Devleti’nde mümkün olmuştur. Osmanlı Devleti merkezileşmesini tamamlayarak Avrupa’daki devletler gibi teokratik bir mutlak monarşiye dönüşmüştür.⁸⁰ Siyasal egemenlik yetkisi mutlak bir şekilde padişaha aittir. Devletin üst yapısı olan yönetici sınıfta “*kul*” sistemi benimsenirken, alt sınıfı oluşturan halk ya da reayada “*millet*” sistemi benimsenmiştir.⁸¹ Bir Türk-İslam devleti olan Osmanlı Devleti hem Türk geleneklerinin hem de İslam kurumlarının etkisi altında kalmıştır. Bu karma etki incelendiğinde, özel hukuk alanında İslam özel hukukunun benimsendiği, kamu hukuku alanında ise Türk geleneklerinin uygulandığı görülmektedir.⁸²

Coğrafi merkezileşmenin kurulmasında, toprak bütünlüğünün sağlanması ve verimsiz şekilde çok kişi arasında bölünmesinin önlenmesi amacıyla, toprak üzerindeki miras paylaşımında kadın erkek arasında ayırım gözetilerek, miras paylaşımı esas itibarıyla çiftçilerin erkek çocuklarına yapılmıştır. Kızlara ancak erkek çocuğun bulunmaması halinde tapu bedeli

⁷⁸ Altındal, 89-90; Esirgen-Özkorkut, 100.

⁷⁹ Altındal, 95-96.

⁸⁰ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 24. Baskı, 2014), 21; Üçok, Mumcu, Bozkurt, 189-193.

⁸¹ Kulluk ve millet sistemine ilişkin geniş bilgi için bkz. Üçok, Mumcu, Bozkurt, 208-209; Tanör, 21-25; İlyas Doğan, Fatma Süzgün Şahin Ünver, Dilara Buket Tatar, “Osmanlı Devleti Klasik Döneminden Pozitif Metinlerde İnsan Hakları Anlayışına Geçiş”, içinde *İnsan Hakları Hukuku*, editör: İlyas Doğan, (Ankara: Astana yayınları, 3. Baskı, 2019), 137-142.

⁸² Üçok, Mumcu, Bozkurt, 167.

ödeyerek intikal mümkün olabilmiştir.⁸³ Görüldüğü üzere İslamiyet inancını benimsemiş olan toplumda yeni devletin kuruluşunda İslam miras hukukundan farklı bir anlayış benimsenmiştir.⁸⁴

Esasında kadınların mülkiyet hakkına sahip olması toplumların kadına bakışı ve diğer hakları açısından çok büyük önem taşımaktadır. Tarihin en eski çağlarından beri “*ekzogami (başka klanlardan kadın ve erkekler arasında gerçekleşen evlenme)*” durumunda aile mallarının bir kısmının diğer klanı geçişinin önlenmesi için kadına mülkiyet ve miras hakkı tanınmamıştır. “*Levirat*” denilen uygulama da yine aynı nedenlerle kocası ölen kadının kocasının kardeşleriyle evlenmeye zorunlu tutulmasıdır. Bu bağlamda aslında kadının hak süjesi olmamasının nedeni zayıflığı olmayıp, ekonomik nedenlerdir.⁸⁵ Bu anlayışın yüzyıllar boyunca etkisini sürdürdüğü söylenebilir. Osmanlı’da da kadının mülkiyet hakkı açısından bu anlayışın etkili olduğu görülmektedir.

Kadının Osmanlı toplumundaki konumu incelendiğinde, saray ve yönetici sınıfa dâhil olan kadınlar ile halkın içerisinde yer alan kadınlar arasında farklılık söz konusudur. Hanedan ve yönetici sınıf kadınları toplum yaşantısının dışında tutmuşlardır. Bu nedenle üst sınıf kentli kadınlar özel alana hapsedilmiştir ve kadınlara sadece annelik ve kocalarına eş olma görevi yüklenmiştir. Asıl üretimin yapıldığı kırsal alanda ise kadınlar üretim sürecinin dışına hiç çıkmamış, ailece toprağı işlemeye devam etmişlerdir. Dolayısıyla üretimde yer alan halktan olan kadınlar kamusal alanda yer almaya devam etmiştir. Bununla birlikte zamanla Osmanlı toplumunda kadınların sokağına çıkmasından giyinecekleri kıyafetlere kadar her davranışının kısıtlanması yönünde uygulamalar başlamıştır.⁸⁶ Şeriat hukuku da, kadınları erkeklere göre ikincil konumda görmektedir. Evlilikte çok eşliliğe izin verilmesi, boşanmanın erkek için oldukça kolaylaştırılması, kadınların bazı istisnalar dışında boşanma hakkının bulunmaması, velayetin babada ve babanın ailesinde olması gibi kurallar aile yapısı içerisinde de kadının erkeğe bağımlı olduğunun ve ikincil konumunun göstergesidir.⁸⁷ Bu gelişmeler Türk geleneğinin özünde olan kadına saygı duyma ve değer verme,

⁸³ Esirgen-Özkorkut, 101.

⁸⁴ Esirgen-Özkorkut, 101.

⁸⁵ Üçok, Mumcu, Bozkurt, 111-112.

⁸⁶ Tekeli, 194. Örneğin 1610 yılında kadınların erkeklerle aynı sandala binmeleri, 1603’te kaymakçı dükkânlarına girmeleri, 1787 de mesire yerlerine gitmeleri yine 1828 yılında ince kumaştan ferace giymeleri yasaklanmıştı. Bkz. Konan, 162.

⁸⁷ Berktaş, 10-11.

sosyal ve siyasal alandaki sahip olduğu haklarla oldukça çelişkili bir durum oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti’nde kadının statüsünün iyileşmesi ve kamusal alanda varlık gösterebilmesi ancak 19. yüzyıl ortalarından itibaren Tanzimat Dönemi sürecinden sonra mümkün olabilmektedir. Çünkü Avrupa’da gerçekleşen burjuva devrimleri ve insan hakları mücadeleleri bu dönemden sonra Osmanlı’da da etkili olmaya başlamıştır. Ancak Osmanlı Devleti, Meşrutiyetin ilanına kadar teokratik bir mutlak monarşi yönetimi olarak devam etmiştir. Mutlak bir monarşide tebaanın hak talebinde bulunması olası değildir. Bu açıdan Osmanlı tarihinin en önemli anayasal belgeleri olarak kabul edilen 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları da padişahın tek yanlı iradesiyle tebaasına bahsettiği haklardan oluşmaktadır.⁸⁸ Söz konusu fermanlar kadınlarla ilgili herhangi bir düzenleme içermemektedir. Eşitliği sağlamaya yönelik olan bu fermanların asıl amacı cinsiyetler arası eşitlik olmayıp, Müslüman-gayrimüslim tebaanın eşitliğini sağlamaktır.

Islahat Fermanı’nın ardından 2 yıl sonra kabul edilen 1858 tarihli Arazi Kanunu ile örfi miras hukukuna ilişkin olarak, kadınların miras ve mülkiyet hakkına ilişkin önemli bir düzenleme getirilmiştir. Böylece, kız çocuklarının babalarından kalan topraklar üzerinde erkek kardeşleri gibi veraset hakkına sahip olmaları sağlanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı’nın kuruluş sürecindeki toprak sistemindeki toprakların bölünmesinin önlenmesi için kadınlara mülkiyet geçişini önleyen düzenlemeden vazgeçilmiştir.⁸⁹

Bununla birlikte her ne kadar gerçekleşen yenilik hareketlerinde ve hukuki kazanımlarda kadınlar görmezden gelinmeye devam etse de, liberal insan hakları anlayışı Osmanlı coğrafyasına girmiştir. Artık yavaş yavaş Osmanlı kadını da bu hak mücadelesine başlayacaktır. Tanzimat döneminde özellikle kadınların lehine olan gelişme eğitim hakkı açısından gerçekleşmiştir. Sadece sıbyan mekteplerine gidebilen kız çocuklar için 1859’da ilk kız rüştiyesi-ortaokulu İstanbul’da açılmıştır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kızlar için öğretmen okullarının açılması ve rüştiyelerin sayısının artırılması öngörülmüştür. Ayrıca ebe mektepleri açılmıştır. Ancak 11-13 yaşları arasındaki kızların erkeklerden saklanma çağına geldiği düşüncesi ve öğretmenlerin de erkek olması nedeniyle ailelerin tutucu zihniyeti kız çocuklarının bu okullara gönderilmesine engel olmuştur. Bunun üzerine 1970’de bu okullara kadın öğretmen yetiştirmek için Kız Öğretmen Okulu açılmıştır. 1880’de ilk kız idadisi-lisesi açılacak ve 1914’de

⁸⁸ Tanör, 85, 95; Doğan, Ünver, Tatar, 154.

⁸⁹ Kaplan, 7; Esirgen-Özkorkut, 102.

de İnas (İstanbul) Dar-ül Fünunu'nda kadınlara yönelik ilk kez dersler verilmeye başlayacaktır.⁹⁰ Görüldüğü üzere batılılaşma hareketleri ile birlikte kadınlar İstanbul çevresiyle sınırlı da olsa aşamalı olarak eğitim hakkını elde etmiştir. Bu gelişme özellikle Avrupa'daki kadın hareketinin başlangıç noktasındaki eğitim hakkı talebiyle paralellik arz etmektedir. Böylece eğitilmiş kadınlar aydınlanma felsefesini özümseyebilecek ve bir insan olarak eşitlik ve insan haklarının mücadelesine girişebileceklerdir.

Osmanlı Devleti'nde kadın haklarının savunulmasında Avrupa'da eğitim almış ve batı modernleşmesini savunan *Genç Türkler* de kadının sosyal statüsüyle yakından ilgili olmuşlardır. Başta eğitim hakkı olmak üzere kadınların siyasal haklara da sahip olmalarını savunan yoğun bir erkek aydın grubu olmuştur. *Berktaş*, Osmanlı erkeklerinin bu desteğini, kendi modernleşme çabası içerisinde olan orta ve üst sınıf erkeklerin, eşleri birbirine yabancılaştıran geleneksel kadın-erkek ilişkilerine ve görücü usulü evlenmeden duydukları hoşnutsuzluğa bağlamaktadır.⁹¹

Avrupa'daki devrimler ve anayasallaşma hareketi Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş ve dünyadaki ilk yazılı anayasanın yapımından yüzyıla yakın bir süre sonra 1876 Kanuni Esasi ile Türk tarihinin ilk anayasası yapılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin mutlak monarşiden meşrutî monarşiye geçiş süreci başlamıştır. Anayasadan kısa bir süre önce eğitim hakkına kavuşan kadınların bu hakkı, Anayasa'nın 15. ve 16. maddelerinde kız ve erkekler için ilköğretimin zorunluluğu düzenlenerek anayasal güvenceye kavuşmuştur.⁹²

Kanuni Esasi ilk kez padişahın yanında bir meclis öngörmüştür. İki kanattan oluşan Meclisi Umumi Heyet-i Ayân ve Heyet-i Mebusan'dan oluşmaktadır (m. 42). Heyet-i Ayân üyeleri diğer meclisin üçte birini aşmamak kaydıyla, 40 yaşını doldurmuş seçkin hizmetleriyle tanınan kişiler arasından padişah tarafından seçilerek ömür boyu atanmaktadır (m. 60,61, 62). Heyet-i Mebusan'ın ise her 50.000 erkek için bir temsilcinin dört yıllığına seçileceği düzenlenmiştir (m. 65, 66, 69).⁹³ Çağdaşı olan dönemde Avrupalı devletlerde yapılan anayasalarda ve kurulan parlamentolarda da kadının görmezden gelindiğini, söz konusu siyasal hakların sadece erkeklere tanındığını ifade etmiştik. Osmanlı kadını için de bu durum farklı değildi.

⁹⁰ Afetinan, 88; Kaplan, 8; Altındal, 132.

⁹¹ Berktaş, 13.

⁹² Şeref Gözübüyük, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri (1839-1980)*, (Ankara: 1982), 28-29. <https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1876/1876ilkmetinler/1876-ilkhal-turkce.pdf> Erişim tarihi: 25.12.2022.

⁹³ Gözübüyük, Kili, 34-36; Tanör, 136; Esirgen-Özkorkut, 103.

Ancak kadının toplumdaki ikincil konumunu göstermesi açısından dikkate değer bir husus kadınların 1882 yılına kadar nüfus sayımlarında dahi sayılmamasıdır. Bu tarihe kadar kadınların nüfusu resmi kayıtlarda dahi yoktur. Söz konusu sayımın yapılma nedeni ise devletin içinde bulunduğu ekonomik krizde kadınların tüketimdeki yerinin saptanabilmesidir.⁹⁴

1908’de II. Meşrutiyet Dönemi’ne gelindiğinde İstanbul ve diğer büyük şehirlerde eğitilmiş aydın bir kadın kitlesi oluşmuştur. Böylece kadınlar artık kamusal alana çıkmaya başlayacak ve kadın hakları mücadelesine önderlik edeceklerdir. Bu dönemde kadınlar dergi ve gazeteler⁹⁵ çıkarmaya ve derneklerde⁹⁶ faaliyet göstermeye başlamıştır. Özellikle bu yayınlar aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaşarak kadınların siyasal ve diğer haklarına ilişkin taleplerinin dile getirildiği bir kadın hareketi oluşmuştur. Mutlak monarşiden meşrutiyete geçişte İngiltere ile benzerlik olmasına rağmen, ekonomik ve sosyal açıdan toplumsal farklılıklar oldukça belirgindir. Osmanlı batıdaki gibi bir sanayi devrimi geçirmemiştir. Dolayısıyla üretim ilişkilerinde ve aile yapısında ataerkil düzen ve İslamiyet’in aile yapısı üzerindeki derin etkisi devam etmektedir. Bu nedenle Osmanlı’daki kadın hareketlerinin ve feminist anlayışın bu etkenlerden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir ve söz konusu kadın hareketinin batıdaki özellikle de İngiltere’deki gibi radikal bir süfrajist hareketine dönüşmemiş olması şaşırtıcı değildir.⁹⁷ Bununla birlikte 20. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı kadınları uluslararası platformlarda yer alarak kadın haklarını savunmuşlardır. 1900 yılında Paris’te, 1904’de Berlin’de düzenlenen uluslararası kadın kongrelerinde Osmanlı Devleti’ni temsilen iki kadın konuşmacı katılmış ve Türk kadınlarının yasal durumunu anlatmışlardır.⁹⁸ Yüzyıllarca teokratik bir mutlak monarşinin katı yönetimi altında bulunan Türk kadını, 19. yüzyılın ortalarından başlayan aydınlanma

⁹⁴ Konan, 163-164.

⁹⁵ Terakki Gazetesi (1868), Muhadderat Gazetesi (1868), Şüküfezâr (1886 ilk kadın dergisi), Hanımlara Mahsus Gazete (1893-1907) gibi yayınlar II. Meşrutiyet Dönemi öncesinde çıkarılan kadınları bilinçlendirme aydınlatmayı amaçlamıştır. II. Meşrutiyet Döneminde ise sayıları giderek artmıştır. Demet (1908), Mehasin (1908), Kadınlar Dünyası (1913-1921) gibi kadın haklarını savunan önemli yayınlar yapılmıştır. Bu yayınlarda kadınların toplumsal statüleri her yönüyle ele alınmış ve ekonomik, sosyal ve siyasal hakları bir bütün olarak savunulmuştur. Bkz. Kaplan, 15-17; Altındal, 130-132.

⁹⁶ Cemiyet-i İmdadiye (1908), Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1908), Teal-i Nisvan Cemiyeti (1908), Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan (1913) gibi isimlerde çok sayıda kadın dernekleri kurulmuştur. Kaplan, 39-43; Tekeli, 199.

⁹⁷ Berktaş, 14.

⁹⁸ Esirgen-Özkorkut, 104.

ve mücadelesini çok kısa bir sürede uluslararası gelişmeleri takip edecek bir düzeye çıkarabilmiştir. İslami kuralların ve ataerkilliğin hâkim olduğu bir toplum içerisinde bu aşamaya gelebilmek Türk kadınının mücadelesinin önemini ortaya koymaktadır.

Türk kadını insan hakları mücadelesini artık batıdaki gelişmelere entegre olmuş bir şekilde ve daha köktenci bir yapıda bütünsel olarak talep etmektedir. Bu mücadeleler sonucunda 1917 yılında yapılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile aile hukukuna ilişkin kadınlar lehine önemli düzenlemeler yapılmıştır. Evlenmede alt yaş sınırı getirilmiştir. Çok eşliliği sınırlandırmaya yönelik ilk eşin rızası şartı getirilmiştir. Kadınlara hâkim kararıyla boşanma hakkı tanınmıştır.⁹⁹ Kadınların siyasal haklarına henüz kavuşmamış olmasına rağmen bu hakları elde etmesine kısa bir süre kalmıştır. Bu kazanım bir sonraki başlıkta ele alacağımız Kurtuluş mücadelesinin kazanılması ve Cumhuriyet'in kurulması sonrasında gerçekleşecektir.

C. Kurtuluş Savaşı Döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Kadının Siyasal Hakları ve Konumu

Osmanlı Devleti'nin dağılma ve yıkılış dönemiyle çakışan Türk kadınının feminist hareketi, I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlanması ve topyekûn başlayacak olan Kurtuluş Savaşı ile başka bir yöne evirilecektir ve kadınlar bu mücadeleye yoğun bir şekilde katılacaktır. Türk kadını artık sadece kadın haklarının değil milli mücadelenin de savunucusu olacaktır. Bu kapsamda kadınlar, bir yandan Anadolu'nun işgalini ve parçalanmasını protesto eden mitingler düzenlemişler, yazılar kaleme almışlar, bir yandan da Anadolu'da köylü kadınlar cephe gerisinde hizmetler sunmuş ve cepheye cephanelik taşımışlardır. Dolayısıyla kadınlar Kurtuluş Savaşı'nda çok önemli katkılar sunmuştur. Öyle ki, ordunun silahlarını sırtında ve kağnısında taşıyan Türk köylü kadını bağımsızlık savaşının bir sembolü haline gelmiştir.¹⁰⁰

Türk kadınının milli mücadeledeki bu yadsınamaz rolüne rağmen savaş sırasında 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi kadınları yine de eşit insan olarak tanımamıştır. Mustafa Kemal ve yanındaki azınlık bir aydın grubu dışında kadın haklarına şiddetle karşı çıkan muhalif bir çoğunluk bulunmaktadır.¹⁰¹ Meclisin kuruluşunun ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olan 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda da kadınların

⁹⁹ Esirgen-Özkorkut, 106-107; Berktaş, 12; Tekeli, 202.

¹⁰⁰ Tekeli, 204; Afetinan, 104-105; Berktaş, 16.

¹⁰¹ Tekeli, 205.

dışarda bırakıldığı görülmektedir. Olağanüstü savaş koşullarında hazırlanmış olduğu için oldukça öz ve kısa bir metin olmasına rağmen, devrimin temellerini atan anayasamız olması açısından oldukça önemlidir. Çünkü 1. maddesinde “*Egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğunu*” hüküm altına almıştır. Böylece yüzlerce yıl mutlak monarşiyle yönetilmiş bir millet egemenliğin sahibi olmuştur. Aydınlanma düşüncesinin ve batıda gerçekleşen burjuva devrimlerinin temel ilkesi olan, milli egemenlik ilkesi kabul edilerek modern Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin kuruluş süreci başlamıştır.¹⁰² Ancak kuruluşun silahlı mücadelesinde erkeklerle omuz omuza savaşta yer alan Türk kadını kuruluşun hukuki boyutunda tıpkı Amerika ve Fransa örneklerinde olduğu gibi dışarda bırakılmıştır. Esasen Türk kadınlarının özellikle II. Meşrutiyet dönemi sonrasında yoğunlaşan hak mücadelesinde siyasal hak talebi ön plana çıkmamıştır. Kadınların siyasal haklarına ilişkin talepleri Cumhuriyet’in ilanından sonra yoğunlaşmıştır.

Kurtuluş Savaşı’nın zaferle sonuçlanmasının ardından 1921 Anayasası’nda 1923 yılında yapılan değişiklikle yeni kurulan devletin rejiminin adı konulmuş ve Cumhuriyet ilan edilmiştir. Artık meşrutiyet kaynağını ulustan alan yeni bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Yeni kurulan devlet için 1924 Anayasası’nın hazırlık çalışmaları başlayacaktır. Hazırlık çalışmaları sırasında kadınların siyasal haklarına ilişkin dikkat çekici bir olay yaşanmıştır. 1924 Anayasasının hazırlık çalışmalarının 13. oturumu sırasında 10. maddenin tasarı teklif metni Meclisin oylamasına “*18 yaşını ikmal eden her Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkını haizdir*” şeklinde sunulmuş ve madde metni oylamada kabul edilmiştir. Ardından 11. madde metni “*30 yaşını ikmal eden her Türk mebus intihap edilmek salahiyetine haizdir.*” şeklinde oylamaya sunulunca milletvekilleri her Türk ifadesinin kadınları da kapsadığını fark etmiş ve konu tartışmaya açılmıştır.¹⁰³ Bu tartışmaların sonucunda bu iki madde bu haliyle kabul edilmemiş ve kadına anayasada siyasi hakları verilmemiştir. Bu olay özellikle anayasa hukuku açısından, kabul edilmiş bir maddenin sonradan reddedilmesi bakımından oldukça ilginçtir. Ayrıca bu tartışmalar esnasında Kütahya mebusu *Recep Bey*’in şu tespitleri dönemine göre oldukça ileridir:

¹⁰² Derya Doğru, “1921 Anayasası: Millî Egemenliğe Dayalı Ulus Devletin Kuruluşu”, *1921 Anayasası’nın Kabul Edilişinin 100. Yılı Ulusal Sempozyumu Bildiri Kitabı*, editörler: Ömer Anayurt, Yusuf Tekin, (Ankara: TBMM Basımevi, 1. Baskı, 2022), 329-348.

¹⁰³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt: 7, 13. İçtima, 16.3.1340, 540-542. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c007/tbmm02007013.pdf> Erişim Tarihi: 25.12.2022.

“Türk kadını biz erkekler için yapmak imkânı olan her şeyi yapabilecek kabiliyete sahiptir. Türkiye bir halk devletidir, bir halk cumhuriyetidir. Efendiler Türk kadını bu Türk halkının hiç olmazsa yarısı değil midir?”¹⁰⁴

Kurtuluş Savaşı'nın ve Türk devriminin önderi *Mustafa Kemal Atatürk*, kadınların siyasal haklara sahip olması gerektiğini *Medeni Bilgiler* kitabında dile getirmiştir. Kadınların seçme hakkına ayrı bir başlık açarak bu sorunu ayrıntılı olarak ele almıştır. *Atatürk* burada kadınların siyasi haklarına ilişkin dünyadan örnekler vermekte ve kadının siyasi yetersizliği, toplumdaki kadın ve erkek arasındaki iş bölümü gibi gerekçelerin akıl dışı olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle bir papazın kadınlarla ilgili *“erkeğe emretme ve ona karşı güç kazanmak konusunda kadına izin vermem. Kadın sessiz kalmalıdır. Çünkü Adem başlangıç ve Havva sonradan var olmuştur.”* sözlerine karşılık olarak kadınlarla ilgili görüşlerini *“İnsanların köklerinin cahili olan bu havari unutup ki erkeklere ilk öğüdü, ilk eğitimi veren ve onun üzerinde ilk analık güç ve etkisini kuran kadındır.”* ifadeleri ile dile getirmiştir.¹⁰⁵ Amerika Birleşik Devletleri'nin kurucu babaları veya Fransız Devrimi'nin öncüleri kadınların siyasal haklarını benimseyen bir anlayışa sahip olmamışlardır. Ancak Türk devriminin önderi olan *Atatürk*'ün kadınların siyasal alanda yer almasına ilişkin görüşleri Türk kadınının şansıdır.

Bununla birlikte Türk kadınlarının haklarının bahsedildiği gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Çünkü Osmanlı'da kadınlar 19. yüzyılın ortalarından itibaren feminist bir mücadele vermiştir. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte eşit yurttaşlık taleplerini daha somut şekilde dile getirmeye başlamışlardır. Dahası henüz Cumhuriyet ilan edilmeden ve *Cumhuriyet Halk Fırkası* kurulmadan önce kadınlar tarafından, siyasal hakların elde edilmesi amacıyla 16 Haziran 1923 yılında *Kadınlar Halk Fırkası* kurulmuştur.¹⁰⁶ Ancak henüz kadınlara oy hakkı tanınmadığı için kadınların parti kuramayacağı gerekçesine dayanan tepkiler nedeniyle parti derneğe dönüştürülerek 1924'de *Türk Kadınlar Birliği* adını almıştır.¹⁰⁷ Birliğin başkanı *Nezihe Muhittin Hanım*¹⁰⁸, basına verdiği bir demeçte, *“İnkıpları doğuran, çabalar ve savaşımdır. Biz de, seçimden seçime her yurttaş gibi haklarımızı alacağız*

¹⁰⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 541.

¹⁰⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Medeni Bilgiler-Türk Milletinin El Kitabı*, kaleme alan: Afet İnan, (İstanbul: Toplumsal dönüşüm Yayınları, 2. Baskı, 2010), 128.

¹⁰⁶ Konan, 165-166; Berktaş, 16; Kaplan, 140.

¹⁰⁷ Esirgen-Özkorkut, 109; Berktaş, 19.

¹⁰⁸ Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap* (Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadınlar Birliği), (İstanbul, Metis Yayınları, 2013), 35 vd.

güne değin savaşmayı sürdüreceğiz, kanunlar, er geç toplumsal yaşamın gereklerine uymak zorundadır.” sözleriyle eşit yurttaşlık haklarını açıkça dile getirmiştir.¹⁰⁹

Kadınlara siyasal haklarının tanınmasına kadar geçecek süre içerisinde, hukuk yeniden yapılandırılarak, özellikle kadınların insan hakları lehine Türk modernleşmesi gerçekleştirilmeye başlamıştır. 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tek ve laik bir eğitim sistemi kurularak kız çocukların erkeklerle aynı okullarda eşit şartlarda eğitim alabilmesi sağlanmıştır. 1926 tarihli Medeni Kanun ile evlilikte yaş sınırı, tek eşlilik ve resmi nikâh şartı getirilmiştir. Kadınlara velayet ve boşanma hakkı tanınmıştır. Kadınlara eşit miras hakkı tanınmıştır. Buna karşın aile içerisinde kadın ve erkeğin tam bir eşitliğinden bahsedilemez. Çünkü aile reisinin baba olması, aile birliğini kocanın temsil etmesi, aile konutunu kocanın seçmesi gibi erkeğe üstünlük tanıyan düzenlemeler mevcuttur.¹¹⁰

Bu düzenlemelerden görüldüğü üzere Türk devrimi çok uluslu bir monarşiden milli egemenliğe dayanan bir ulus devlet inşa ettiği gibi, hukukun kaynağını beşeri iradeye dayandırarak yeni devletin temellerini laiklik ilkesi üzerine kurmuştur. Yüzlere yıl boyunca Osmanlı aile hukuku İslam özel hukuk kurallarına göre şekillenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin yeni kanunları laik esaslara göre toplumsal ve ailevi ilişkileri düzenlemiştir.

Bu gelişmeleri takiben artık kadınların siyasal haklarını elde etme zamanı gelmiştir. 3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen Belediye Kanunu¹¹¹ ile kadınlar belediye meclisi seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını elde etmiştir. Ardından 1933 yılında Köy Kanunu’nda¹¹² yapılan değişiklikle kadınlara muhtar ve ihtiyar heyeti üyesi seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Yerel yönetimlerde seçme ve seçilme hakkını kazanan Türk kadını 5 Aralık 1934 tarihinde 1924 Anayasasının 10. maddesinde yapılan değişiklikle anayasal bir hak olarak milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını kazanmıştır.¹¹³ Bu düzenlemeye göre “22 yaşını bitiren kadın ve erkek her Türk’e mebus seçmek” ve “30 yaşını bitiren kadın ve erkek her Türk’e mebus seçilmek” hakkı tanınmıştır. Bu düzenlemenin ardından 1935 yılında gerçekleşen TBMM seçimlerinde 18 kadın ilk kez parlamentoya milletvekili olarak girmiştir. Kadınların meclisteki temsili açısından Türkiye o tarihte dünyada 2.

¹⁰⁹ Kaplan, 143.

¹¹⁰ Esirgen-Özkorkut, 108.

¹¹¹ RG. Tarih: 14 Nisan 1930, S: 1471.

¹¹² RG. Tarih: 28 Ekim 1933, S: 2540.

¹¹³ RG. Tarih: 11 Aralık 1934, S: 2877.

sırada yer almıştır. Yarım asırdan uzun bir süredir hak mücadelesi veren Türk kadını, Cumhuriyet devrimiyle siyasi haklarını kazanarak hukuken eşit yurttaşlık statüsünü kazanmıştır. Avrupa’da kadınların siyasi haklarını kazanma mücadelesi ile Türk kadınının mücadelesi kıyaslandığında toplumsal ve dini açıdan farklılıklar olmasına rağmen, esasında gelişim benzer şekilde gerçekleşmiştir. Eğitim hayatına giren kadınların aydınlanması ve hakları açısından bilinç düzeyinin artması ile kadınlar kamusal alanda varlık göstermişlerdir. Ayrıca benzer şekilde dünyayı etkileyen savaş nedeniyle cephe gerisinde toplumsal iş bölümünde kamusal hizmetleri yerine getirmeye başlamışlardır. Bu durum sonucunda ise kadınların hapsediği özel alan olarak ifade edilen evin dışına çıkmaları ataerkil aile yapısının dönüşümünü sağlamıştır. Bu benzerliklerle birlikte, Türk kadınının siyasi mücadelesini dünya toplumundan ayıran ve özgünleştiren bir özelliği vardır. Türk tarihi kısmında bahsettiğimiz üzere Türk kadını eski Türk toplumlarında kamusal alanda yer almış ve önemli siyasi haklara sahip olmuştur. Dolayısıyla Türk kadınının siyasi hak mücadelesi önceden sahip olduğu haklarını bir anlamda geri almaktır. Oysa insan hakları düşüncesinin ortaya çıktığı Avrupa’da kadın genel olarak yirminci yüzyılın başına kadar siyasi haklara sahip olamamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu sırasında kadınların siyasi haklara sahip olmasını savunmak için kurulmuş olan *Kadınlar Halk Fırkası* biraz önce belirttiğimiz tartışmalar üzerine *Kadınlar Birliği*’ne dönüştürülmüştür. 1934 yılında kadınların seçme ve seçilme hakkını anayasal olarak kazanmasının ardından da derneğin amacına ulaşmış olması nedeniyle kapatılması yönünde yoğun bir kampanya başlatılmıştır. Bu kampanya sırasında ileri sürülen görüşler ise genel olarak şu şekildedir:

Cumhuriyet inkılabıyla Türk kadınları her türlü haklarını elde etmiş, erkeklerle eşit olmuşlardır. Kadınlar Birliği’nin amacı da bundan başka bir şey değildir. Dolayısıyla Birliğin varlık nedeni ortadan kalkmıştır. Ayrıca bu Birlik siyasi bir kuruluş da değildir. Böyle bir nitelik taşımadığı için çalışmalarını sürdürmesinin de bir anlamı kalmamıştır.”¹¹⁴

10 Mayıs 1935 tarihinde Kadınlar Birliği’nin kapatılması teklifi oy birliğiyle kabul edilerek, birliğe ait eşyaların Halk Fırkası’na devrine, mevcut paranın da çocuk koruma kurumlarına bırakılmasına karar verilmiştir. Kapatma kararı üzüntüyle karşılanmış, Uluslararası Kadın Birliği de kapatılan birliğin yerine bir cemiyet oluşturulup ilişkilerin devam ettirilmesini istemiştir. Kadınlar Birliği’nin kapatılmasının yarattığı boşluk ve cemiyet talepleri M. Kemal Atatürk tarafından değerlendirilmiş ve birliğin

¹¹⁴ Kaplan, 158.

çalışmalarını devam ettirmek ve yönlendirmek amacıyla Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kadın şubesinin kurulmasına karar verilmiştir.¹¹⁵

Osmanlı’nın son döneminde özellikle kadınların eğitim hakkına kavuşmasıyla aydın bir kadın kitlesi oluşmuş ve Türk kadın feminist hareketine öncülük etmiştir. Bununla birlikte Tekeli’nin de ifade ettiği¹¹⁶ gibi bu dönüşüm İstanbul ve çevresinde gerçekleşmiştir. Anadolu’nun kırsal bölgesinde yaşayan kadınlar bu dönüşümden faydalanamamıştır. Dolayısıyla bağımsız bir kadın hareketi olarak ortaya çıkan aydın Türk kadınının en önemli oluşumu olan Kadınlar Birliği’nin kapatılması ve bu faaliyetlerin Cumhuriyet devrimlerinin ve ideolojisinin tek belirleyicisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası’nın bir alt şubesine dönüştürülmesi, kadınların siyasal ve sosyal haklarına ilişkin talep ve mücadelesinin bağımsız olarak gelişmesinin önünü kapatmıştır.

IV. TÜRKİYE’DE KADINLARIN SİYASAL TEMSİLİ SORUNU

Aydınlanma düşüncesinin temellerini attığı modern demokrasi antik çağ demokrasısından farklı olarak temsili olarak uygulanmaktadır. Temsil, hukuken, anayasaya uygun olarak yetkilendirilmiş, kamu gücünü haiz devlet organlarının, halk adına ve halk iradesini hayata geçirmek amacıyla uyguladıkları iktidardır.¹¹⁷ Dolayısıyla halkın demokrasideki rolü değişmiştir. Halk iktidarı doğrudan kullanmamakta, seçtiği temsilcileri belirli aralıklarla yapılan seçimler aracılığıyla denetlemektedir.¹¹⁸ Demokrasi girişte de verdiğimiz ünlü tanıma göre “*halkın, halk tarafından, halk için yönetimidir.*” Ancak bu tanım normatif anlamda bir ideali ve olması gerekeni yansıtmaktadır. Günümüzde bu ideale ulaşabilmiş bir yönetim mevcut olamamıştır. Ancak *Gözler*’in ifadesiyle bu ideale yaklaşan ampirik demokrasi teorisinde, olması gereken unsurlar şu şekilde özetlenmiştir; etkin siyasal makamlar seçimle iş başına gelmeli, seçimler belli aralıklarla tekrarlanmalı, seçimler serbest olmalı, birden çok siyasal parti olmalı, muhalefetin iktidar olma şansı bulunmalı ve temel hak ve özgürlükler güvence altına alınmış olmalıdır.¹¹⁹ Temsili demokrasinin tarihsel gelişim sürecinde

¹¹⁵ Kaplan, 159.

¹¹⁶ Tekeli, 196-197.

¹¹⁷ Aykut Çelebi, “Doğrudan Demokrasi ya da Temsili Hükümet Modelinin Demokratikleştirilmesi Üzerine”, içinde *Demokratik Anayasa Görüşler ve Öneriler*, hazırlayanlar: Ece Göztepe ve Aykut Çelebi, (İstanbul: Metis Yayınları, 2012), 469.

¹¹⁸ Uygun, 2014, 173-174.

¹¹⁹ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, (Bursa: Ekin Yayınevi, 2. Baskı, 2020),704-705.

seçimlerde kimin oy kullanacağı önemli bir konu olmuştur ve oy vermek için olumlu şartları taşıyan herkesin oy kullanabilmesi anlamına gelen genel oy ilkesi uzun bir süre kabul edilmemiştir. Oy hakkının öncelikle cinsiyete bağlı olarak sınırlandırıldığı¹²⁰, erkeklere tanınan oy hakkının ise servete ve vergiye bağlı olarak sınırlandırıldığı görülmektedir.¹²¹ Genel oy ilkesine geçişte ilk olarak erkekler arasındaki sınırlı oy nedenleri kaldırılmıştır. Ardından da çalışmamızda ele aldığımız kadınların siyasal hak mücadelesi sonrasında cinsiyete bağlı sınırlandırma kaldırılarak yirminci yüzyılda genel oy ilkesi hukuken kabul edilmiştir. Genel oy ilkesinin hukuken tanınması ile normatif anlamda demokrasiler olması gerekeni yerine getirmiş olmaktadır. Ancak günümüzde modern temsili demokrasiler, halkın gerçekten temsil edilmediği yönündeki eleştirilere maruz kalarak bir meşruiyet krizi yaşamaktadır ve doğrudan demokrasi araçlarının devreye sokularak bu krizin aşılmasına çalışılmaktadır.¹²² Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadınların eksik siyasal temsili dikkate alındığında ise demokrasinin katmerli bir meşruiyet krizi içerisinde olduğu söylenebilir.

Tarihsel boyutunu incelediğimiz kadınların siyasal haklarını kazanma süreci yaklaşık yüz yıllık bir dönem önce hukuki olarak sağlanmıştır. Ancak kadınların anayasal olarak bu hakka sahip olması kendiliğinden kadınların siyasal haklarını etkin bir şekilde kullanmalarını ve siyaset alanında yer almalarını sağlayamamıştır. Çünkü hukuki eşitlik ataerkil toplum yapısını ve kadınlara toplumda biçilen rolü doğrudan dönüştürücü bir etkiye sahip değildir. Genel oy ilkesi dünyada ve ülkemizde hala kadınların seçme hakkı olarak anlaşılmakta ve seçilme hakkı açısından ataerkil ve eril anlayış etkisini devam ettirmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım kadınları sadece seçimlerde oy kullanan “pasif yurttaşlar” olarak görme eğilimindedir.¹²³ Özellikle 1960’larda kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin devam etmesiyle, ikinci dalga kadın hareketi ortaya çıkmış ve kadınların insan hakları önündeki engellerin toplumsal cinsiyet açısından ele alınması gerektiği konusunda bir bilinçlenme başlamıştır.¹²⁴ Dolayısıyla toplumsal olarak kadına atfedilen roller ve ataerkil toplum yapısının yol açtığı engellerin ancak bu anlayışla ortadan kaldırılabileceği anlaşılmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında insan haklarının uluslararası hukuk boyutunda güvence altına alınması bunun

¹²⁰ Fatmagül Kale Özçelik, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Demokrasi Teorisi Bağlamında Serbest Seçim Hakkı ve Türkiye*, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2019), 85.

¹²¹ Gözler, 782-785.

¹²² Çelebi, 470.

¹²³ Mumcuoğlu, 62.

¹²⁴ Sumbas, 132; Berktaş, 8-9.

öncülüğünü yapmıştır. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi tarafından yapılan insan hakları bildiri ve sözleşmeleri de tıpkı ulusal anayasal metinler gibi kadınların insan haklarını hukuki eşitlik çerçevesinde değerlendirmiştir. Ancak, uluslararası insan hakları belgeleri erkeklerin yaşam deneyimlerini ve önceliklerini temel aldığı için, var olan yapılarıyla, kadınların karşı karşıya olduğu riskleri tam olarak dikkate almamakta ve onların gereksinimlerine yanıt vermemektedir.¹²⁵ Bu açıdan 1952 tarihinde BM tarafından *Kadınların Siyasal Haklarına İlişkin Sözleşme* kabul edilmiştir.¹²⁶ Ancak bu sözleşme kadınların siyasal haklarından eşit olarak yararlanmasını sağlamada etkili olamamıştır. İkinci dalga feminist akımın toplumsal bir harekete dönüşmesiyle, uluslararası alanda kadının insan haklarının ayrıca düzenlenerek güvence altına alınması gerektiğine ilişkin talepler doğrultusunda BM, 1979’da *Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’ ni (CEDAW)* imzaya açmıştır ve sözleşme 1981 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye ise 1985 yılından bu yana bu sözleşmeye taraftır. *CEDAW*’ın yapılması kadınların insan haklarından eşit bir şekilde yararlanmasının genel uluslararası ve ulusal insan hakları düzenlemeleriyle sağlanamayacağını bir kabulüdür. Bu kapsamda cinsiyet temelinde yapılacak ayrımcılığın önlenmesi amacıyla BM tarafından kadınların insan haklarına özgü bir sözleşmenin yapılmış olması büyük bir kazanımdır. *CEDAW*’ın hükümleri incelendiğinde feminist kadın hareketinin ortaya çıkışından itibaren karşı çıktığı gelenekselleşmiş ataerkil toplumsal kalıpların reddedildiği ve talep edilen hakların fiili eşitliği sağlamaya yönelik olarak kabul edildiği görülmektedir. Kadınların siyasal haklarının düzenlendiği Sözleşme’nin 7. maddesinde, “*taraf devletlerin, ülkenin politika ve kamu hayatında, kadınlara karşı ayrımı önlemek için tüm tedbirleri alacakları, özellikle kadınlara erkeklerle eşit şartlarda: bütün seçimlerde ve halk oylamasında oy kullanmak ve halk tarafından seçilen organlara seçilebilmek; hükümet politikasının hazırlanmasına ve uygulanmasına katılmak ve kamu görevinde bulunabilmek ve hükümetin her kademesinde kamu görevleri ifa etmek; ülkenin kamu ve politik hayatı ile ilgili hükümet dışı kuruluşlara ve derneklere iştirak etmek haklarını sağlayacakları*” hüküm altına alınmıştır.¹²⁷

Sözleşme’nin 4. maddesi ise kadın ve erkeklerin fiili eşitliğini sağlamaya yönelik *özel önlemlerin* alınmasının ayrımcılık oluşturmayacağını

¹²⁵ Berktaş, Tarihin Cinsiyeti, 36.

¹²⁶ Türkiye bu sözleşmeyi 25 Mayıs 1959 tarihinde onaylamıştır. 7288 Sayılı Onay Kanunu 2 Haziran 1959 gün ve 10220 Sayılı Resmi Gazete ‘de yayınlanmıştır.

¹²⁷ Resmi Gazete, 14 Ekim 1985, S. 18898, Yürütme ve İdare Bölümü, s. 4.

düzenlemiştir. Dolayısıyla *CEDAW* kadınların insan hakları açısından fiili eşitliğin sağlanmasını esas almaktadır ve daha önceki insan hakları sözleşmelerinin cinsiyet açısından benimsediği nötr (yansız) tutumdan ayrılmıştır.¹²⁸ BM ve doktrin genel olarak bir grubun yeterli ve etkili temsil edilebilmesi ve müzakerelere katılabilmesi için en az %30'luk bir oranda temsilin gerekliliğini kabul etmektedir. Kritik eşik olarak ifade edilen bu oranın altına düşüldüğünde eksik temsil sorunu ortaya çıkmaktadır.¹²⁹ Hukuki düzenlemelerin yanında fiili eşitliği sağlamaya yönelik olarak *CEDAW*'ın belirttiği üzere taraf devletlerin özel önlemler alması gerekmektedir. Siyasal temsildeki eşitliğin sağlanmasında uygulanan özel önlem ise cinsiyet kotası uygulamalarıdır. Cinsiyet kotası genel olarak parlamento seçimlerinde ve diğer karar alma mekanizmalarında eksik temsil edilen grubun belirlenen oranın altına düşmesini önlemek için tahsis edilmiş oranlardır.¹³⁰ Cinsiyet kotalarının anayasal, yasal ve gönüllü olarak uygulanması mümkündür. Dünyada kadınların eksik siyasal temsili sorununun çözümünde başvurulan temel yöntem olarak benimsenen cinsiyet kotaları sayesinde kadınların parlamentolarda ve siyasal karar alma mekanizmalarında yeterli temsile, en azından %30 eşiğe ulaştığı görülmektedir. Parlamentolararası Birliğin Aralık 2022 verilerine göre dünyada, parlamentoda yer alan kadın milletvekili sayısı en yüksek olan 22 ülkeden 19'unda kota uygulaması bulunmaktadır.¹³¹ Ancak dünyadaki uygulamaların da gösterdiği gibi anayasal veya yasal zorunlu cinsiyet kotaları ya da siyasal partilerin gönüllü cinsiyet kotaları da tek başına kadınların temsil oranını yükseltmemektedir. Cinsiyet kotalarının etkili olabilmesi için öngörülen oranların yüksek olması ve seçim sistemlerinin de buna uygun olması gerekmektedir. Aday kotaları olmasına rağmen seçim listelerinde kadınların listelere seçilemeyecek sıralardan aday gösterilmesi

¹²⁸ Tijen Dündar Sezer, "Parlamento Seçimlerinde Cinsiyet Kotaları", *TBB Dergisi*, (2022 S. 159), 59.

¹²⁹ Ahu Sumbas, "Kadının Politik Temsil Meselesi Üzerine Bir Tartışma", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* No: 53. (Ekim 2015, No: 53), 103-121; Merve Alçık, "Kadının Siyasal Hayata Katılımının Kolaylaştırılması İçin Hukuki Bir Çözüm: Cinsiyet Kotası", içinde *II. Uluslararası Kadın ve Hukuk Sempozyumu*, Cilt I, editörler: Süheyla Suzan Gökalp Alıcı ve Necdet Basa, (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 381, 2019), 631-632; Kota El Kitabı "Geçici Özel Önlem Politikası: Kota", hazırlayan: Aysun Sayın, (Ankara: Yalçın Matbaacılık, KA-DER, 2007), 31.

¹³⁰ Cinsiyet kotalarına ilişkin tasnifler ve geniş bilgi için bkz. Sezer, 60 vd.; Alçık, 629 vd; Jennifer Rosen, "Gender Quotas for Women in National Politics: A Comparative Analysis Across Development Thresholds", *Social Science Research*, 66 (2017), 87.

¹³¹ IPU-Parline Monthly ranking of women in national parliaments. <https://data.ipu.org/women-ranking?month=2&year=2022>. Erişim tarihi 10.01.2023. Sezer, 104; Rosen, 82.

kotanın etkili olmasını engellemektedir.¹³² Bu durumun düzeltilmesi için öngörülen çözüm yöntemi ise “fermuar” sistemidir. Fermuar sistemine göre aday listelerinin oluşturulmasında kota oranında eksik temsil edilen cinsiyete yer verilmesinin yanında, kota uygulanan cinsiyetin belirli bir ritmik düzen ile seçilebilecek sıralamada yer almasını gerektirir.¹³³

Kadınların eşit siyasal temsili konusunda CEDAW’ın uygulanmasından sorumlu Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi belli aralıklarla kadınların insan haklarından fiilen eşit yararlanmasının önündeki engellerin kaldırılması için özel önlemler alınması gerektiği hususunda tavsiye kararları vermektedir. Komite’nin 25 Nolu Genel Tavsiye kararında “önlemler teriminin, sosyal yardım ve destek programları gibi çok çeşitli yasama, yürütme, idari ve diğer düzenleyici araçları, politikaları ve uygulamaları kapsadığını; bunlardan biri olan kota sisteminin de Sözleşmenin 4. maddesinde yer alan özel tedbirlerden olduğunu” açıkça ifade etmiştir.¹³⁴

BM ile paralel şekilde Avrupa Konseyi de kadının eşit siyasal temsiline sağlanmasına ilişkin kararlar vermekte ve raporlar hazırlamaktadır. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 12 Mart 2003 tarihli tavsiye kararında “Kadınların, üye devletlerde nüfusun ve seçmenlerin yarısından fazlasını oluşturduğunu, ancak üye devletlerin büyük bir bölümünde siyasi ve kamusal karar alma süreçlerinde ciddi şekilde yetersiz temsil edilmeye devam ettiğini; hukuki eşitliğin varlığına rağmen kadın ve erkek arasındaki yetki, sorumluluk ve ekonomik, sosyal ve kültürel kaynaklara erişim dağılımının, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin devam etmesi nedeniyle hala çok eşitsiz olduğunu” ifade etmiştir. Bu durumun siyasi partiler, seçim sistemleri ve siyasi kurumların işleyişinin kadınların siyasal ve kamusal yaşama katılımını engellemesinden kaynaklandığını dile getirmiştir. Eşitliğe, sosyal uyuma, dayanışmaya ve insan haklarına saygıya dayalı bir Avrupa’nın inşası için, kadınların ve erkeklerin siyasal ve kamusal karar alma süreçlerine dengeli katılımının gerekli olduğuna vurgu yapmıştır. Bunu sağlamak için kadınların

¹³² Sezer, 106.

¹³³ Alçık, 637.

¹³⁴ General recommendation No. 25, on article 4, paragraph 1, of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, on temporary special measures, 18 Aug 2004. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=3&DocTypeID=11. Erişim tarihi: 10.01.2023.

siyasal ve kamusal karar alma süreçlerine katılımının desteklenmesi amacıyla özel önlemlerin alınması gerektiğini belirtmiştir.¹³⁵

Görüldüğü üzere eşit yurttaşlık haklarına yaklaşık yüz yıl önce kavuşmuş olan kadınların eşit siyasal temsili ve karar alma süreçlerine eşit katılımı sorunu günümüzde dünyadaki temel insan hakları konularının başında gelmektedir. Buna ilişkin uluslararası insan hakları kuruluşlarının da gündeminde bulunmaya devam etmektedir. Ülkemiz açısından konuya bakacak olursak, hukuken eşit yurttaşlık statüsünü erken dönemde kazanan Türk kadınının da Türk kamu ve siyasal hayatında eşit temsil edilmediği dahası çok düşük oranlarda temsilin söz konusu olduğu görülmektedir.

Bir önceki başlıkta incelediğimiz üzere, Türkiye’de kadınlar, siyasal haklarını elde etmek için verdiği mücadele sonunda eşit yurttaşlık hakkını hukuki olarak kazanmıştır. Ülkemizdeki ikinci dalga feminist akım ise 1980’li yıllarda gelişim göstermiştir. Bu aşamadan sonra kadınlar gelenekselleşmiş toplumsal cinsiyet kalıplarını sorgulamaya ve Cumhuriyet’in kuruluş ideolojisinin kadına bakış açısını eleştirel olarak değerlendirmeye başlamıştır. Özellikle Türk modernleşmesinin ve ulus devletinin inşa sürecinde kadınlara simgesel bir rol atfedildiği yönündeki eleştiri ön plana çıkmaktadır.¹³⁶ Ayrıca kadınların hakları için mücadele etmediği ve siyasal ve medeni haklarının *Atatürk* tarafından verildiği şeklindeki yaygın anlayışı da sorgulama gereği doğmaktadır. Çünkü Osmanlı’da özellikle II. Meşrutiyet döneminden sonra güçlenen kadın hareketi, ulusal kurtuluş mücadelesinde de etkin bir rol oynamış dahası bir siyasi oluşum içerisinde siyasal hakları için mücadele vermiştir. Her ne kadar bir İngiliz süfajeti kadar radikal yöntemlere başvurulmamış olsa da Türk kadınının bu mücadelesini görmezden gelmek mümkün değildir. Söz konusu dönemde mevcut olan etkili kadın hareketine rağmen, Türk ulus devletinin ve Cumhuriyetin kuruluşu da ataerkil bir özellik göstermiştir. Bir önceki başlıkta da ifade ettiğimiz gibi Türk kadın hareketi bağımsız bir hak mücadelesi olarak ortaya çıkmışken, siyasal hakların tanınmasının ertesini yılında Kadınlar Birliği’nin kapatılarak, Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kadın şubesi çatısı altında çalışmalarına devam etmesi anlayışı, bu bağımsız hareketi güdümlü bir hale sokmuştur. Bu dönemden sonra da Türkiye’de siyasal alanda kadınların edilgen bir rol üstlendiği söylenebilir.

¹³⁵ Recommendation Rec(2003)3 of the Committee of Ministers to member states on balanced participation of women and men in political and public decision making, (Adopted by the Committee of Ministers on 12 March 2003. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e0848. 10.01.2023

¹³⁶ Berktaş, Tarihî Cinsiyet, 33; Zihnioğlu, 18; Tekeli, 214-216.

Ayrıca önde gelen kadın aydınların Kemalist ideolojiye duydukları minnet duygusunun da bu eleştirel yaklaşımı engellediği ileri sürülen görüşler arasındadır.¹³⁷ Bu eleştirilere rağmen “*Kemalist anlayışın*” öncülüğünde kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Türk modernleşmesi, teokratik bir monarşiden laik bir ulus devlete geçiş sürecidir. Laiklik ilkesi özellikle toplum ve aile yapısının dönüşümünde ve medeni siyasal hakların kazanımında temel unsurdur. Dolayısıyla kadınlar ancak laik bir Cumhuriyet rejimi altında medeni ve siyasal haklara sahip olabilmişlerdir. Bu açıdan devrimin ataerkil yapısına karşın bu başarısının hakkının teslim edilmesi gerekmektedir.

Cumhuriyetin kuruluşunda benimsenen, kadının demokratikleşmenin ve modernleşmenin simgesi olması anlayışı ne yazık ki günümüze kadar yaygın bir anlayış olarak devam etmiştir. Kadınların Türk siyaset hayatında etkili temsil edilmemelerinin nedenlerinden biri bu olmakla birlikte, başkaca engellerin olduğunun da belirtilmesi gerekir. Bu engeller genel olarak yapısal, kurumsal ve kültürel engeller olmak üzere üç başlık altında toplanmaktadır. Kadınların sosyo-ekonomik statüleri, medeni durumları ve yaşları gibi faktörler yapısal engelleri oluşturmakta; siyasi partilerin yapıları, aday gösterme pratikleri ve seçim sistemi gibi faktörler kurumsal engelleri oluşturmakta ve erkek egemen ve ataerkil toplum yapısının siyasetteki yansımaları da kültürel engelleri oluşturmaktadır.¹³⁸ Esasen bu sınıflandırmada yer alan unsurlar birbirlerini etkileyen ve içi içe geçmiş faktörlerdir. Siyasal alanda kadınların etkili olabilmesi için belli bir eğitim ya da yüksek ekonomik refah seviyesine ulaşması gerekmektedir. Yine siyasi partilerin aday belirleme süreçlerinde kadınları dışarda bırakması, kadınlara parti içinde verilen görev ve konumlar da kadınların temsilinin önündeki engellerin başında gelmektedir. Kültürel açıdan da toplumsal cinsiyet kalıpları, toplum içindeki işbölümünde kadınların özel alan olan aile ve çocuklarla ilgilenmesi ve erkeklerin ise kamusal alanda siyasal konularla ilgilenmesi geleneği kadınların siyasete atılmaları ve siyasi temsilde önemli bir engeldir. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de siyasal arena erkek alanı olarak görülmektedir.

Kadınların sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı konumuna ilişkin olarak kadınların mülkiyet hakkı tarihin eski çağlarından bu yana sorunlu bir alan

¹³⁷ Berktaş, Tarihin Cinsiyeti, 110; Zihnioğlu, 17.

¹³⁸ Türkiye’de Kadının Siyasete Katılımı: Siyasal Hayatta Karşılaşılan Engeller ve Deneyimler Araştırma Raporu, (İstanbul İnsani ve Toplumsal Kalkınma Programı- Toplumsal Cinsiyet, Kasım 2021), 10, <https://istanpol.org/Uploads/ContentManagementFile/2021-009-turkiyede-kadinin-siyasete-katilimi--engeller-ve-deneyimler-1.pdf>. Erişim Tarihi: 15.10.2023; Rosen, 87.

olmuştur. Türkiye açısından kadının mülkiyet hakkının tarihsel gelişiminde de ifade ettiğimiz üzere eşit miras hakkı ancak Cumhuriyet dönemindeki Medeni Kanun ile mümkün olabilmıştır. Ancak hukuken sağlanan eşitliğin toplumsal gelenekleri dönüştürmekte yetersiz kaldığı, kadınların miras ve mülkiyet hakkı açısından günümüzde yargıya taşınan muris muvazaası davalarında kendini göstermektedir. İçinde bulunduğumuz dönemde dahi hala literatürde geleneksel ataerkil anlayış nedeniyle, erkek çocukların kız çocuklardan üstün tutulduğu için mirastan mal kaçırma ve muris muvazaası konusu hukuki bir sorun olmaya devam etmektedir.¹³⁹ Dolayısıyla aile malları olarak görülen mülkiyetin dahi kız çocuklarına geleneksel anlayışla verilmediği toplumumuzda, siyasal alanda kadınlara yer verilmesinin ve eşit temsil hakkına sahip olmasının ne denli güç olduğu aşikârdır.

Siyasi partiler açısından duruma bakıldığında ise Türkiye’de kadınların siyasal partilere üyeliklerinin sınırlı olduğu görülmektedir. Siyasal hayata katılanların da, çoğunlukla siyasal yaşamda yer almış ve siyasallaşmış ailelere mensup, yüksek öğrenimli, mesleklerinde başarılı ancak parti içinde etkinlikleri sınırlı olan kadınlar olduğu söylenebilir. Siyasal alanda yer alan bu kadınların da partilerde simgesel vitrin konumunda olduğu görülmektedir.¹⁴⁰ Siyasal partiler kadın oylarını kendi partilerine yöneltmek için kadın kollarını kurmuşlardır. Milletvekili olmamakla beraber, siyasal partilere üye olan kadınların genel olarak partilerin kadın kollarında görev alması yaygın bir durumdur. Parti içinde ikincil konumda görülen kadın kolları, parti içindeki güç mücadelelerinde yer almamakta, daha çok mahalle toplantıları, ev ve hasta ziyaretleri, kermes düzenlemeleri ve para toplama gibi faaliyetlerde bulunmakta, özellikle de seçim dönemlerinde çalışmalar yürütmektedirler.¹⁴¹ Dolayısıyla kültürel toplumsal cinsiyet kalıplarının siyasal partilerin iç işleyişinde de oldukça etkin olduğu görülmektedir.

Bu bilgiler ışığında Türkiye’de kadınların siyasal temsiline bakacak olursak, kadınların TBMM’ne ilk kez girdiği 1935 seçimlerinde 397 toplam

¹³⁹ Fikret Eren, İpek Yücer Aktürk, *Türk Miras Hukuku*, (Ankara: Yetkin Yayınevi, 2021), 314-315; Gözde Akcan, *Muris Muvazaası*, Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 25.

¹⁴⁰ Bihterin Vural Dinçkol, “Türkiye’de Siyasal Yaşam ve Kadın”, içinde *İnsan Hakları Hukuku ve Kadın Paneli*, hazırlayan Bihterin Vural Dinçkol, (İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Yayın No: 6, 2003), 147-148; Serpil Üşür, *Türk Kadını Fırsat Eşitliği Paneli konuşması*, (Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 30.05.2003), 17.

¹⁴¹ Songül Sallan Gül, Yonca Altındal, “Türkiye Siyasetinin Eril Anatomisi: 2015 Seçimlerini Kota Uygulamaları Üzerinden Yeniden Düşünmek”, *Tematik Yazılar, Toplum ve Demokrasi*, (9 (19-20), Ocak-Aralık 2015), 57-58; Dinçkol, 148; Üşür, 17.

milletvekilinin 18’i kadındır ve temsil oranı %4.56’dır. O günün dünya sıralamasında kadın temsili açısından Türkiye 2. sırada yer almıştır. Ancak bu oran her seçim döneminde giderek daha da azalmıştır. Dahası Türkiye’nin çok partili siyasal hayata geçtiği yıllarda en düşük seviyesini görmüştür. 1950 seçimlerinde yalnızca 3 kadın milletvekili sayısı ile %0,62 gibi bir temsil oranı görülmüştür. Milletvekili sayısı yıllar içerisinde artmasına rağmen kadın milletvekili sayısı neredeyse yok denecek kadar az bir seviyeye düşmüştür. 2002 seçimlerinden sonra tekrar başlangıç seviyesine yaklaşmış 24 kadın milletvekili ile %4,4’e; 2007 seçimlerinde 50 milletvekili ile %9,1’e; 2011 seçimlerinde 79 kadın milletvekili ile %14’e; 2015 Haziran seçimlerinde 98 kadın milletvekili ile %17,8’e yükselmiştir.¹⁴² Parlamentolararası Birliğin Aralık 2022 verilerine göre dünya sıralamasında 133. sırada yer alan Türkiye, 2018 seçimlerinde 101 kadın milletvekili ile %17,4 temsil oranına sahiptir.¹⁴³ Parlamentoda yetersiz temsil edilen kadın yurttaşların, mahalli idarelerde yer almaları bakımından da çok düşük temsil oranlarıyla karşılaşılmaktadır. 1930’da kadın belediye başkanı oranı %3,02 iken son yapılan 2019 yerel seçimlerindeki kadın belediye başkanı oranı %3.02’dir. Belediye meclis üyesi oranı 1930’da %11 iken 2019’da değişmemiştir. İl genel meclis üyesi oranı 1930’da %4,79 iken 2019 seçimlerinde %3,77’ye gerilemiştir. Kadın muhtar oranı da 1930 ve 2019 seçimlerinde aynı olup %2,14’tür.¹⁴⁴

Bu verilere dayanarak Türkiye’de kadınların eşit temsiline sağlanamadığı gibi %30 oranındaki kritik eşiğin de oldukça altında olduğu görülmektedir. Türkiye 1985 tarihinde CEDAW’ı ulusal hukukun bir parçası haline getirmiştir. 2004 yılında yapılan anayasa değişikliği ile Anayasa’nın 10. maddesine “*Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.*” hükmü eklenmiştir. Yine aynı tarihli anayasa değişikliği ile Anayasa’nın 90. maddesine “*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.*” düzenlenmesi eklenmiştir. Mevcut anayasal sistemimizde kadınların fiilen eşit haklara sahip olabilmesi için önlemler alınması gerekliliği ortaya konmuştur. Ayrıca insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerin de normlar

¹⁴² Dinçkol, 150; Gül, Altındal, 63.

¹⁴³ IPU, Monthly ranking of women in national parliaments, December, 2022. <https://data.ipu.org/women-ranking?month=12&year=2022>. Erişim Tarihi: 15.01.2023.

¹⁴⁴ Türkiye’de Kadının Siyasete Katılımı: Siyasal Hayatta Karşılaşılan Engeller ve Deneyimler Araştırma Raporu, 19.

hijerarşisinde kanunların üzerine çıkarıldığı görülmektedir. Bu durumda Türkiye'nin tarafı olduğu CEDAW'ın gereklerini yerine getirme yükümlülüğü bulunmaktadır. CEDAW Komitesi Türkiye'ye ilişkin 2010 tarihli sonuç gözlem raporunda "kadınların akademik alanda, dış politika hizmetlerinde ve yargı da dâhil siyasi ve kamusal yaşamda özellikle liderlik ve karar alma pozisyonlarında ciddi bir şekilde yetersiz temsili durumunun devam etmesinden endişe duyduğunu" belirtmiş ve "kadınların siyasi yaşam ve kamu yaşamında temsilini arttırmak için kotalar gibi geçici özel önlemlerin mevcut olmayışı hususunda endişeli olduğu belirterek ve bunların uygulanması için yasal hükümlerin veya bağlayıcı düzenlemelerin olmamasına dikkat çekmiştir."¹⁴⁵ Komite Türkiye'ye ilişkin bir sonraki 2016 tarihli sonuç gözlem raporunda da aynı endişeleri dile getirmiştir. Bu kapsamda "kadınların siyasi ve kamusal hayata, yerel ve ulusal düzeyde ve ayrıca yargıda karar alma süreçlerine eşit ve tam katılımını sağlamak için kotalar uygulanması gerektiğini" yinelemiştir. Ayrıca, "kadınlar için liderlik ve müzakere becerileri programları ile kadınların karar alma süreçlerine katılımının önemi hakkında bir bütün olarak toplumun bilinçlendirilmesi için eğitim faaliyetlerinin uygulamaya geçirilmesini tavsiye etmiştir."¹⁴⁶ Komite'nin Türkiye'ye ilişkin raporları ile yukarıda bahsettiğimiz 25 nolu Genel Tavsiye Kararı birlikte değerlendirildiğinde; Türkiye'nin, kadınların siyasal ve kamusal hayata katılımı ve eşit temsiline ilişkin CEDAW'dan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmediği açıktır. Söz konusu yükümlülüğün yerine getirilmesinde Anayasa'nın 10. maddesine eklenen düzenleme tek başına yeterli değildir. Bu düzenlemenin gereğinin yerine getirilmesi için Komite'nin de yinelediği üzere zorunlu cinsiyet kotasının kabul edilmesi ve cinsiyet kotalarının da etkili olabilmesi için diğer önlemlerin de gecikmeksizin alınması gerekmektedir.

Türkiye'de zorunlu bir anayasal ya da yasal cinsiyet kotası bulunmamakla birlikte siyasi partilerin uyguladığı gönüllü cinsiyet kotaları mevcuttur. Şu anda TBMM'de grubu bulunan siyasi partilerin cinsiyet kotalarına bakıldığında, Adalet ve Kalkınma Partisi ile Milliyetçi Hareket Partisi'nin parti tüzüklerinde kota uygulaması bulunmamaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin parti tüzüğünde %33, Halkların Demokratik Partisi'nin 2015 seçim bildirgesine göre %50, İYİ Parti'nin parti tüzüğünde ise %25 cinsiyet

¹⁴⁵ CEDAW Komitesi, Sonuç Gözlemleri: Türkiye, 16.08.2010, CEDAW/TUR/CO/6, par. 28.

¹⁴⁶ CEDAW Komitesi, Sonuç Gözlemleri: Türkiye, 25.07.2016, CEDAW/TUR/CO/7, par. 41-42.

kotası kabul edilmiştir.¹⁴⁷ Bu kota oranlarına rağmen 2018’de yapılan genel seçimlerin sonuçlarına göre CHP’nin kadın milletvekili sayısı 16’dır ve temsil oranı %11,85’tir. İYİ Parti’nin kadın milletvekili sayısı 2’dir ve temsil oranı %5,56’dır. HDP’nin kadın milletvekili sayısı 23’tür ve temsil oranı %41,07’dir. Görüldüğü üzere CHP ve İYİ Parti açısından cinsiyet kotası kabul edilmesi doğrudan kadın temsili artırıcı bir etki göstermemiştir. Çünkü söz konusu kota oranları sadece aday listelerinin hazırlanmasında dikkate alınarak uygulanmaktadır. Kadınların seçilemeyecekleri bölgelerden ya da listelerin alt sıralarından aday gösterilmeleri kota uygulamasını etkisiz kılmaktadır. Kota uygulamasının başarıya ulaştığı ve de kritik eşiğin üzerine çıkan parti HDP’dir. Çünkü HDP %50 cinsiyet kotasını sadece aday listelerinin hazırlanmasında değil, seçimlerin tüm aşamalarında uygulamaktadır. Kota uygulaması bulunmayan AKP’nin kadın milletvekili sayısı 54’tür ve temsil oranı %18,82’dir. MHP’nin ise kadın vekil sayısı 4, temsil oranı %8,33’tür. Bu verilerden çıkan sonuç ise HDP’nin dışında kota uygulayan ve uygulamayan partilerin kadın milletvekili oranının çok düşük ve yetersiz olduğudur.

Bu sorun kısa bir süre önce TBMM’nin gündemine taşınmıştır. Kadınların eşit temsili sağlamak üzere 30 Kasım 2021 tarihinde CHP tarafından TBMM’ne, “milletvekilliği seçimlerinde siyasi partilerin aday listelerinin yüzde 50 kadın, yüzde 50 erkek kotası olarak oluşturulması, aday listesinde kadın-erkek eşitliği için fermuar yönteminin uygulanması ve il genel meclisi ve belediye meclisi üyeliklerinde yüzde 50 cinsiyet kotası” öngören kanun teklifi sunulmuştur. Kanun teklifinin görüşüldüğü oturumda tıpkı 1924 Anayasası’nın hazırlık çalışmalarındaki gibi benzer söylemler ve karşı tutumlar dile getirilmiştir. Tartışmalı geçen oturum sonunda kanun teklifi TBMM Genel Kurulu’nda AKP ve MHP’nin oylarıyla reddedilmiştir.¹⁴⁸ Böylece kadının eşit temsili sağlayacak en etkili yöntem olan yasal cinsiyet kotası hukukumuzda girememiştir. Bununla birlikte artık bu konu siyasetin gündemine taşınmıştır ve özellikle teklifin ön konuşmasında da belirtildiği gibi bu teklif 400’e yakın kadın örgütünün katılımıyla hazırlanmıştır. Dolayısıyla 1980’lerde canlanan ikinci dalga kadın hareketi günümüzde daha bilinçli ve kolektif bir yapıya bürünmüştür. Bu nedenle eril siyaset arenasının bu gerçekliği görmezden gelebilmesi mümkün değildir. Ayrıca CHP’nin bu

¹⁴⁷ Türkiye’de Kadının Siyasete Katılımı: Siyasal Hayatta Karşılaşılan Engeller ve Deneyimler Araştırma Raporu, 23.

¹⁴⁸ TBMM Genel Kurul Tutanağı, 30.11.2021, 27. Dönem 5. Yasama yılı 24. Birleşim, s. 7, 33-34. <https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/Tutanak?Id=40e6f4ac-35ec-403d-8c06-0185ceac605f>. Erişim Tarihi: 15.01.2023.

kanun teklifinde samimi olduğunu göstermesi açısından Türkiye'nin çok yakında gireceği parlamento seçimlerinde gönüllü olarak bu %50 cinsiyet kotasını fermuar sistemiyle beraber uygulaması beklenmelidir. Dolayısıyla meclise verdiği teklife rağmen bunu uygulamazsa aslında CHP'nin bu kanun teklifini göstermelik bir şekilde meclis önüne getirdiği yönünde bir algının oluşması doğaldır.

Bu tartışmalar ışığında devletleri zorunlu yasal cinsiyet kotasını kabul etmeye zorlayacak ve yaptırım uygulayabilecek bir uluslararası insan hakları sözleşmesinin olmaması en büyük eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda incelediğimiz *CEDAW*'in düzenlemeleri, Komite kararları ve AK Bakanlar Komitesi'nin tavsiye kararı olumlu yönde gelişmelerdir. Ancak bu düzenleme ve kararlar uluslararası insan hakları hukuku açısından yaptırımlarla desteklenememiştir. Söz konusu komiteler tavsiye niteliğinde kararlar vermektedir. Dolayısıyla bu düzenleme ve kararların etkili bir şekilde uygulanabilmesi taraf devletlerin istekliliğine bağlıdır. Uluslararası insan hakları hukuku alanında yaptırımlı bir yargısal denetime sahip olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi açısından kadınların eşit temsili sorunu incelendiğinde, AİHS'in 1 nolu Ek Protokolü'nün 3. maddesinde serbest seçim hakkı düzenlenmiştir. Ancak madde düzenlemesinin hem ifade dili hem de içeriği¹⁴⁹ bu hakkı her yönüyle güvence altına almaktan uzaktır. Lafzî olarak madde metni maddi bir hakkı düzenlemekten ziyade taraf devletlerin yükümlülüğünü düzenlemektedir.¹⁵⁰ Madde yalnızca yasama organı seçimlerini ve seçimlerin belli aralıklarla ve gizli oyla yapılmasını güvence altına almaktadır. Maddede herhangi bir sınırlama nedenine yer verilmemiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bu durumu serbest seçim hakkının uygulanmasında taraf devletlerin çok geniş bir takdir marjına sahip olduğu yönünde değerlendirmektedir. Dolayısıyla Protokol'ün mevcut düzenlemesi ve AİHM'in yerleşik içtihatları kadınların eşit temsiline yönelik taraf devletleri zorlayıcı bir nitelik taşımamaktadır.¹⁵¹ Bununla birlikte AİHM yakın tarihli bir kararında zorunlu cinsiyet kotasına ilişkin olumlu bir değerlendirmede bulunmuştur.¹⁵² Başvuruya konu olayda Slovenya

¹⁴⁹ AİHS Ek 1 Nolu Protokol 3. maddesi: Serbest Seçim Hakkı: Yüksek Sözleşmeci taraflar yasama organının seçimi için, halkın kendi görüşlerini serbestçe ifade etmesinin güvence altına alındığı koşullarda, makul aralıklarla ve gizli oyla serbest seçimler yapmayı taahhüt eder.

¹⁵⁰ Özçelik, 142-143.

¹⁵¹ Serbest Seçim hakkı ve AİHM'in bu konuda uyguladığı takdir marjına ilişkin geniş bilgi için bkz. Derya Doğru, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargılamasında Takdir Marjı Doktrini*, (Ankara: Turhan Kitabevi, Ankara, 2019), 227-232.

¹⁵² Benzer görüş için bkz. Sezer, 85.

Anayasası’nın 43. maddesinde devlet makamlarına seçilmek için aday olan kadın ve erkekler için fırsat eşitliğini teşvik edecek önlemlerin yasayla sağlanacağını düzenlemiştir. Seçim Kanunu’nun 43. maddesinde ise aday listelerinin her bir cinsiyetin en az %35 temsil edilmesi gerektiği düzenlenmiştir. Bu düzenlemelere uymayan partilerin aday listeleri reddedilmiştir. Reddedilen listelerde yer alan başvurucular partilere düzeltme şansı verilmeden doğrudan listelerin reddedilmesinin orantısız olduğunu ve mali yaptırımlar gibi daha az müdahaleci önlemlere başvurulmadığını ileri sürerek AİHS’in 1 nolu Ek Protokolü’nün 3. maddesindeki serbest seçim hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle başvuruda bulunmuştur.¹⁵³ Mahkeme serbest seçim hakkı açısından yaptığı değerlendirmede, 3. maddenin devletlere geniş bir takdir marjı tanıdığını yinelemekle birlikte, siyasal alanda toplumsal cinsiyet dengesinin olmamasının, demokrasinin meşruiyetine yönelik bir tehdit ve toplumsal cinsiyet eşitliği hakkının ihlali olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak Mahkeme söz konusu müdahalenin, kadınların ve erkeklerin siyasi karar alma süreçlerine daha dengeli katılımını sağlayarak demokrasinin meşruiyetini güçlendirme meşru amacını güttüğü kanaatine olduğunu ifade ederek başvuruyu temelden yoksun bularak reddetmiştir.¹⁵⁴

AİHM’in bu kararı Avrupa insan hakları hukuku sistemi açısından umut vericidir. Ancak Mahkeme yasal olarak zorunlu cinsiyet kotası uygulayan bir taraf devletin kotaya ilişkin uygulamasını toplumsal cinsiyet eşitliği açısından değerlendirmiş ve kadınların eşit siyasal temsil hakkına üstünlük tanımıştır. Buna karşın yasal cinsiyet kotası bulunmayan bir üye devlet hakkında bu değerlendirmeyi yapamayacak ve taraf devletlerin yasal cinsiyet kotası getirmesi gerektiğine karar veremeyecektir. Dolayısıyla Türkiye açısından yasal zorunlu cinsiyet kotası düzenlemesi hala erkeklerin üstünlüğünde olan TBMM’nin takdirindedir.

SONUÇ

Kadınların insan hakları mücadelesi, sıklıkla belirttiğimiz gibi öncelikle kadınların en başta insan olduğunun kabul edilmesini sağlamak yönünde ortaya çıkmıştır. Bu açıdan kadınların insan hakları mücadelesi, erkeklerin insan hakları mücadelesinin çok gerisinde başlayabilmiştir. Dolayısıyla modern insan hakları kuramı başlangıçta erkeklerin hakları olarak kabul edilmiştir. Yüzlerce yıl hüküm süren ataerkil toplum yapısını dönüştürmek bu nedenle kolay olmamıştır ve günümüzde de bu mücadele devam etmektedir.

¹⁵³ Zevnik and Others v. Slovenia, 54893/18, 12/11/2019, par. 5-15.

¹⁵⁴ Zevnik and Others v. Slovenia, par. 30, 34, 40.

Aydınlanma düşüncesinin ve burjuva devrimlerinin öncülüğünde gerçekleşen demokrasi ve modern insan hakları kuramı kadınları görmezden gelerek yola koyulmuştur. Ancak modern devletlerin kuruluşuna eşlik eden sanayi devrimleri ile kalıplaşmış özel alan-kamusal alan ayrımı dönüşüme uğramış ve bu dönüşüm aileyi de etkileyerek kadınların da üretim sürecine katılmasını sağlamıştır. Özellikle hem dünya hem de Türkiye tarihinde bu dönüşümün yapıtaşını laiklik oluşturmuştur. Çünkü dinsel etkilerden sıyrılarak sırf insan olmaktan dolayı hakların kabulü ancak bu şekilde mümkün olabilmektedir. Böylece kamusal alana çıkan, sosyo-ekonomik açıdan güçlenen ve eğitime ulaşan kadınların aydınlanma süreci başlayarak feminist hareket ortaya çıkmıştır. Kadınlar önce eşit yurttaşlık talepleriyle siyasal hakları için mücadele vermişler ve genellikle toplumların kritik dönüm noktalarında üstlendikleri önemli görevler sonrasında 20. yüzyılın başlarında siyasal haklarını hukuken elde etmişlerdir. Ancak hakların şekli olarak hukuken tanınmış olması toplumsal cinsiyet kalıplarını ve ataerkil yapıyı dönüştürmekte başarılı olamamış ve cinsiyet temelli ayrımcılık insan haklarının her alanında devam etmiştir. 1970'li yıllarda başlayan ikinci dalga kadın hareketi ile hukuken tanınan kadının insan haklarının fiilen de eşit uygulanabilmesi için yoğun bir mücadele başlamıştır. BM tarafından yapılarak 1981 yılında yürürlüğe giren *CEDAW* ile bu mücadele hukuken somutlaşmıştır.

Türkiye açısından da esasında dünyadaki kadın hareketiyle paralel bir kadın mücadelesi gelişmiştir. Aydınlanma düşüncesi, demokrasi ve modern insan hakları anlayışının Osmanlı coğrafyasında etkili olmaya başladığı Tanzimat Dönemi sonrasında kadınların öncelikle eğitim hakkına kavuşarak aydınlanması gerçekleşmiş ve sonrasında özellikle de II. Meşrutiyet döneminde kolektif bir bilince ulaşılmıştır. Teokratik ve monarşik devlet yönetiminin etkisinin kırılmasıyla ve Osmanlı'nın çöküşü sonrasında verilen Kurtuluş Savaşı'nda kadınlar toplum hayatında etkili olmaya başlamıştır. Laik temellere dayanan ulus devletin inşa sürecinde aktif rol oynayan Türk kadını siyasal haklarını kazanmak amacıyla henüz Cumhuriyet kurulmadan bir siyasal parti dahi kurmuştur. Dolayısıyla Türk kadınına siyasal haklarının bahşedildiği algısı yanlıştır. Ancak bağımsız bir kadın hareketi olarak ortaya çıkıp mücadelesini sürdüren Türk kadınının Cumhuriyet'in demokratikleşmesinin simgesi olarak gösterilmesi ve bu ideolojinin kanatları altında faaliyetlerini sürdürmesine izin verilmesi bu mücadelenin hızını kesmiştir. Ayrıca toplumumuzda günümüzde de hala devam eden ataerkil toplum yapısı ve toplumsal cinsiyet kalıpları nedeniyle kadınlar ekonomik-sosyal açıdan oldukça geri kalmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren kadınlara siyasal alanda yüklenen edilgen konum, kadınların siyasal partilerde

yer almasını zorlaştırmıştır ve Türk kadını genel olarak partilerin kadın kolları faaliyetlerinde rol alabilmiştir. Dolayısıyla dünyadaki diğer ülkelere nazaran erken bir dönemde siyasal haklarını kazanan Türk kadını ne yazık ki günümüzde eşit siyasal temsil açısından oldukça geri kalmıştır. Eski Türk toplumlarının gelenekleriyle övünen eril siyaset alanımız, bu toplumların kadınların siyasal alandaki etkin ve önemli konumunu görmezden gelmektedir.

Bu bilgiler ışığında Türkiye’de demokrasi kadınların yokluğunda eksik bir demokrasi olarak yoluna devam etmektedir. 1985 yılından bu yana taraf olduğumuz *CEDAW*’ın gereklerini yerine getirmemekte ısrarcı davranılmakta ve halen kadınların eşit siyasal temsilini sağlayacak zorunlu yasal cinsiyet kotası kabul edilmemektedir. Bu olumsuz duruma karşın 1980’lerden bu yana Türkiye’de gelişen ikinci dalga kadın hareketi örgütlenmiş bir şekilde kadınların insan hakları mücadelesine devam etmektedir. Dolayısıyla ülkemizde laik bir düzen temelinde, bu mücadele toplumsal cinsiyet kalıplarını, toplumda ve aile içinde kadına biçilen rolleri değiştirerek Türk kadınının insan haklarına eşit bir şekilde fiili olarak da sahip olmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akcan, Gözde. *Muris Muvazaası, Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Akın, İlhan F. *Devlet Doktrinleri*. İstanbul: Beta Yayınları, Tıpkı 3. Baskı, 2016.
- Alçık, Merve. “Kadının Siyasal Hayata Katılımının Kolaylaştırılması İçin Hukuki Bir Çözüm: Cinsiyet Kotası”, içinde II. Uluslararası Kadın ve Hukuk Sempozyumu, Cilt I, editörler: Süheyla Suzan Gokalp Alıca ve Necdet Basa, 627-643. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 381, 2019.
- Altındal, Aytunç. *Türkiye’de Kadın (Marksist Bir Yaklaşım)*. İstanbul: Havass Yayınları, 3. Baskı, 1980.
- Anıl, Adile Yılmaz. “Kutadgu Bilig’de Kadın”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 32, (2004), 91-99.
- Astell, Mary. *Reflections Upon Marriage*, (London: Printed for John Nutt, near Stationers-Hall, 1700, <https://digital.library.upenn.edu/women/astell/marriage/marriage.html>, Erişim Tarihi: 06.01.2023.
- Atatürk, Mustafa Kemal. *Medeni Bilgiler-Türk Milletinin El Kitabı*, kaleme alan: Afet İnan. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Baskı, 2010.
- Berktaş, Fatmagül. “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları No 7*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, 2004, 1-30.
- Berktaş, Fatmagül. *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları, 3. Baskı, 2010.
- Bock, Gisela. *Avrupa Tarihinde Kadınlar*, çeviren: Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Şefik Matbaası, 2004.
- Cankurtaran, Özlem ve Küçükarslan, Görkem Kelebek. “Toplumsal Cinsiyete Dair Kavramlar”, içinde *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*, editörler: Aksu Bora, Şengül İnce, 7-21. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021.
- Çelebi, Aykut. “Doğrudan Demokrasi ya da Temsili Hükümet Modelinin Demokratikleştirilmesi Üzerine”, içinde *Demokratik Anayasa Görüşleri ve Önerileri*. Hazırlayanlar: Ece Göztepe ve Aykut Çelebi, İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Dinçkol, Bihterin Vural. “Kadının İnsan Hakları”, içinde *İnsan Hakları Hukuku ve Kadın Paneli*, hazırlayan Bihterin Vural Dinçkol, 13-19. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Yayın No: 6, 2003.

- Dinçkol, Bihterin Vural. “Türkiye’de Siyasal Yaşam ve Kadın”, içinde İnsan Hakları Hukuku ve Kadın Paneli, hazırlayan Bihterin Vural Dinçkol, 146-152. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Yayın No: 6, 2003.
- Doğan, İlyas, Ünver, Fatma Süzgün Şahin ve Tatar, Dilara Buket. “Osmanlı Devleti Klasik Döneminden Pozitif Metinlerde İnsan Hakları Anlayışına Geçiş”, içinde İnsan Hakları Hukuku, editör: İlyas Doğan, 137-162. Ankara: Astana yayınları, 3. Baskı, 2019.
- Doğru, Derya. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargılamasında Takdir Marjî Doktrini. Ankara: Turhan Kitabevi, Ankara, 2019.
- Doğru, Derya. “1921 Anayasası: Millî Egemenliğe Dayalı Ulus Devletin Kuruluşu”, içinde 1921 Anayasası’nın Kabul Edilişinin 100. Yılı Ulusal Sempozyumu Bildiri Kitabı, editörler: Ömer Anayurt, Yusuf Tekin, 329-348. Ankara: TBMM Basımevi, 1. Baskı, 2022.
- Eren, Fikret ve Aktürk, İpek Yücer. Türk Miras Hukuku. Ankara: Yetkin Yayınevi, 2021.
- Esirgen Seda Örsten ve Bozkurt, Nevin Ünal. “Türk Hukuk Tarihinde Kadın”, içinde Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, editörler: Gülriz Uygur, Nadire Özdemir, 91-114. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2. Baskı, 2019.
- Gözler, Kemal. Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, Cilt I. Bursa: Ekin Yayınevi, 2. Baskı, 2020.
- Göztepe, Ece. “Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 45, Sayı 1-4, (1996), 185-193.
- Gözübüyük, Şeref ve Kili, Suna Türk Anayasa Metinleri (1839-1980). Ankara: 1982. <https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1876/1876ilkmetinler/1876-ilkhal-turkce.pdf> (Erişim tarihi: 25.12.2022).
- Gül, Songül Sallan ve Altındal, Yonca. “Türkiye Siyasetinin Eril Anatomisi: 2015 Seçimlerini Kota Uygulamaları Üzerinden Yeniden Düşünmek”, Tematik Yazılar, Toplum ve Demokrasi, 9 (19-20), (Ocak-Aralık 2015), 51-71.
- Gündüz, Ahmet. “Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”. International Journal of Social Science, Volume 5, Issue 5, (October 2012), 129-148.
- Habermas, Jürgen Kamusalığın Yapısal Dönüşümü, çevirenler: Tanıl Bora, Mithat Sancar. İstanbul: İletişim Yayınları, 9. Baskı, 2010.
- İnan, A. Afet. Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri. İstanbul: Atatürk Kitapları Dizisi: 3, Milli Eğitim Basımevi, 4. Baskı, 1982.

- Kaplan, Leyla. *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi, 1988.
- Konan, Belkıs. “Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60 (1), (2011), 157-174.
- Kota El Kitabı “Geçici Özel Önlem Politikası: Kota”, hazırlayan: Aysun Sayın. Ankara: Yalçın Matbaacılık, KA-DER, 2007.
- Locke, John. *Two Treaties of Government*. London: Prepared by Rod Hay for the McMaster University Archive of the History of Economic Thought. <https://www.yorku.ca/comminel/courses/3025pdf/Locke.pdf>. Erişim tarihi 05.01.2023.
- Mumcuoğlu, H. Maksut. *Antik Demokrasinin Kuruluş Süreci*. Ankara: 2001.
- Oakley, Ann. *Sex, Gender and Society*. Farnham-Surrey: Ashgate Publishing, 12. Edition, 2015. <https://books.google.com.tr/books?id=G8fVBgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false>. Erişim Tarihi 26.12.2022.
- Özçelik, Fatmagül Kale. *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Demokrasi Teorisi Bağlamında Serbest Seçim Hakkı ve Türkiye*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2019.
- Pierson, Christopher. *Modern Devlet*. İstanbul: Çiviyazıları, 2000.
- Phillips, Anne. *Demokrasinin Cinsiyeti*. Çeviren: Alev Türker. İstanbul, Metis Yayınları, 1995.
- Poggi, Gianfranco. *Çağdaş Devletin Gelişimi-Sosyolojik Bir Yaklaşım*, çeviren: Şule Kut-Binnaz Toprak., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 2002.
- Rosen, Jennifer. “Gender Quotas for Women in National Politics: A Comparative Analysis Across Development Thresholds”, *Social Science Research*, 66 (2017), 82-101.
- Rubio-Marín, Ruth. “The Achievement of Female Suffrage in Europe: on Women’s Citizenship”. *International Journal of Constitutional Law*, Volume 12, No. 1, (April 2014), 4-34.
- Sezer, Tijen Dünder. “Parlamento Seçimlerinde Cinsiyet Kotaları”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (2022 S. 159), 51-122.
- Sumbas, Ahu. “Kadının Politik Temsil Meselesi Üzerine Bir Tartışma”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 53, (Ekim 2015), 103-121.
- Sumbas, Ahu. “Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset”, içinde *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*, editörler: Aksu Bora, Şengül İnce, 126-149. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021.

- Tanör, Bülent. Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 24. Baskı, 2014.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt:7, 13. İctima, 16.3.1340, 540-542. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c007/tbmm02007013.pdf> Erişim tarihi 25.12.2022.
- Tekeli, Şirin. Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat. İstanbul: Birikim Yayınları Yerli Araştırmalar Dizisi, 1982.
- Türkiye’de Kadının Siyasete Katılımı: Siyasal Hayatta Karşılaşılan Engeller ve Deneyimler Araştırma Raporu. İstanpol İnsani ve Toplumsal Kalkınma Programı-Toplumsal Cinsiyet, Kasım 2021. <https://istanpol.org/Uploads/ContentManagementFile/2021-009-turkiyede-kadinin-siyasete-katilimi--engeller-ve-deneyimler-1.pdf>.
- Uygun, Oktay. Devlet Teorisi. İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2017.
- Uygun, Oktay. Demokrasi, Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar. İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2014.
- Uygur, Gülriz ve Özdemir, Nadire. “Giriş”, içinde Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları. (Ankara: Seçkin Yayınları, 2. Baskı, 2019).
- Üçok, Coşkun, Mumcu, Ahmet ve Bozkurt, Gülnihal. Türk Hukuk Tarihi. Ankara: Turhan Kitabevi, 18. Baskı, 2016.
- Wollstonecraft, Mary. Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi. 1792, çeviren: Deniz Hakyemez. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,3. Baskı, 2015.
- Zihnioglu, Yaprak. Kadınsız İnkılap (Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadınlar Birliği). İstanbul, Metis Yayınları, 2013.

